

Jaarverslag 2005

Juni 2006

Jaarverslag 2005

Postbus 19197
3501 DD Utrecht
tel.: 070 378 56 53
internet: <http://www.agro.nl/innovatienetwerk/>

ISBN: 90 – 5059 – 289 – 9
Overname van tekstdelen is toegestaan, mits met bronvermelding.
Rapportnr. 06.3.054 (serie basisdocumenten),
Utrecht, juni 2006

Inhoudsopgave

Inleiding **1**

Groene Ruimte **5**

1. Doel en ambitie 5
2. Projecten 5
3. Rapporten 14
4. Media 15
5. Lezingen/workshops 16

Transitie Duurzame Landbouw **19**

1. Doel en ambitie 19
2. Projecten 21
 - 2.1. Vitale clusters 21
 - 2.2. Veelzijdige landbouw 32
 - 2.3. Internationale agrifoodnetwerken 35
 - 2.4. Glastuinbouw 2020 36
 - 2.5. Rundveehouderij 2025 40
3. Rapporten 42
4. Media 43
5. Lezingen/workshops 53

Voeding voor een Gezonde Samenleving **57**

1. Doel en ambitie 57
2. Projecten 57
3. Rapporten 63
4. Media 63
5. Lezingen/workshops 64

Lerende Netwerken **67**

1. Doel en ambitie 67
2. Projecten 68
 - 2.1. Intern leren 68
 - 2.2. Leren met anderen 69
 - 2.3. Opbrengsten en waardering in kaart 69
 - 2.4. Onderzoeksprojecten 69
3. Rapporten 70
4. Media 70
5. Lezingen/workshops 70

Communicatie en Beeldvorming	73
1. Doel en ambitie	73
2. Korte terugblik op belangrijkste activiteiten van 2005	74
Financieel overzicht	77
Bijlage 1: Samenstelling Bestuur	81
Bijlage 2: Samenstelling Bureau	83

Inleiding

2005 was voor InnovatieNetwerk een bijzonder jaar; het laatste jaar van de eerste vijfjaarsperiode waarin het functioneren en de resultaten van InnovatieNetwerk zijn geëvalueerd. In juni is het evaluatierapport¹ aangeboden aan Minister Veerman. Dit rapport bevat zowel een reflectie van staf en bestuur op het functioneren als de resultaten van een twee maal uitgevoerd onderzoek in de 'buitenwereld'. De resultaten hebben ertoe geleid dat de Minister van LNV heeft besloten InnovatieNetwerk voor de komende vijf jaar te continueren. Dit met behoud van de kerntaakstelling: het ontwikkelen en in de praktijk doen brengen van grensverleggende vernieuwingen in de domeinen landbouw, voeding en groene ruimte met een focus op duurzame ontwikkeling en de (middel)lange termijn.

Ten behoeve van een tweede periode is in 2005 gewerkt aan de productie van een meerjarenagenda met inhoudelijke en procesmatige speerpunten. Bouwstenen voor deze agenda waren een trendverkenning² die TNO voor dit doel heeft gemaakt, een aantal agrosector-gerichte innovatiebijeenkomsten, drie grensverkennende dialogen met strategische denkers uit heel andere domeinen dan agro, voeding en groen, en een groot aantal gesprekken met mensen binnen en 'aan de rand' van ons netwerk.

2005 was deels ook oogsten van hetgeen in de voorgaande jaren gezaaid was. Meerdere projecten zetten belangrijke stappen richting de praktijk zoals "Kas als Energiebron", "Smaaklessen", "Gruitsjop", "Zonneterp", "Nieuwe Dorpen", "Grasol", "Drijvende kassen", "Coolboxx", "Agroparken" en "Buurderijen".

Dit kwam ook tot uiting in de media-aandacht die, na een verdubbeling in 2004, in 2005 wederom ruim verdubbeld is. Hoe dichter een concept bij de praktijk komt, hoe interessanter het wordt voor de media.

¹ *Evaluatie InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster, 2001 - medio 2005, rapportnr. 05.3.053, Utrecht, juni 2005*

² *Een blik vooruit verrijkt de toekomst, rapportnr. 05.3.051, Utrecht, mei 2005*

Met name “Kas als Energiebron”, “Buurderij”, “Drijvende Kassen” en “Nieuwe Dorpen” hebben zeer veel aandacht opgeleverd. Het feit dat daar in veel gevallen de naam van InnovatieNetwerk niet (meer) genoemd werd, geeft aan dat meerdere concepten ook zonder ons hun weg hebben gevonden. Dat is ook de manier waarop wij willen werken.

“Grasol” werd onder de titel “De tijd is rijp”, genomineerd voor “Het Ei van Columbus”, de innovatieprijs van zes Ministeries. Begin 2006 zal deze prijs worden uitgereikt. In 2004 won “Kas als Energiebron” deze prestigieuze innovatieprijs.

InnovatieNetwerk heeft ook in een bredere innovatie-context een bijdrage geleverd. Samen met LNV en Transforum werd in maart “De Dag van de Toekomst” georganiseerd. InnovatieNetwerk leverde ook een bijdrage aan het “Innovatie Event” van het Innovatieplatform. En samen met CCT en V&W werd een leerconferentie over transities en grensverleggend vernieuwen georganiseerd met zo'n 100 deelnemers.

Op personeelsvlak is, na langdurige ziekte, Tineke Jense-Schouten helaas vertrokken bij InnovatieNetwerk. Zij is vervroegd met pensioen gegaan. Henny van Brakel is haar opgevolgd op het secretariaat. Hans Rutten (afkomstig van Bureau Bestuursraad van LNV) is in februari bij InnovatieNetwerk gekomen, als opvolger van Nanko Dijkveld Stol, die eveneens met vervroegd pensioen is gegaan. Peter Oei (afkomstig van de Rabobank) is aangetrokken als opvolger van Henk van Oosten, die medio 2006 InnovatieNetwerk zal verlaten.

Charles van Schaik werd gedetacheerd vanuit de directie Regionale Zaken om invulling te geven aan de samenwerking tussen InnovatieNetwerk en het Bsik-programma “Leven met Water”.

1. **Doel en ambitie**

De ambitie voor het thema groene ruimte is het ontwikkelen en tot uitvoering brengen van vernieuwende, grensverleggende en toekomstgerichte concepten die er voor zorgen dat de groene ruimte zich op een duurzame wijze ontwikkelt, zodanig dat aan alle drie de aspecten van duurzaamheid (People, Profit en Planet) optimaal aandacht wordt besteed.

2. **Projecten**

InnovatieNetwerk heeft de ambitie om niet alleen baanbrekende ideeën te ontwikkelen, maar deze ook in de praktijk te doen brengen. Het is duidelijk dat wanneer het gaat om ingrijpende ruimtelijke ingrepen, zoals bij Nieuwe Dorpen of Nieuwe Rivieren, realisatie in de praktijk een zeer lange adem zal vragen. InnovatieNetwerk jaagt het debat over deze ideeën aan en probeert, via contacten met overheden, te bereiken dat onomkeerbare stappen worden gezet die uiteindelijk tot realisatie leiden. Dit kan ook betrekking hebben op het in de praktijk brengen van onderdelen van een concept. Een aandachtspunt is de samenwerking met de aan dit thema verwante ICES/KIS-programma's Vernieuwend Ruimtegebruik (Habiforum) en Leven met Water. Per project zal gekeken worden of een samenwerking voordelen biedt.

Gedacht wordt vooralsnog dat dit zou kunnen gelden voor de projecten Nieuwe Dorpen, Nieuwe Rivieren en Zandgenoten.

Nieuwe Dorpen

Het concept “Nieuwe Dorpen” staat inmiddels enkele jaren op de agenda van InnovatieNetwerk. Het gaat in dit concept niet alleen om het daadwerkelijk realiseren van nieuwe dorpen, maar ook om het op een geheel nieuwe manier kijken naar behoud en ontwikkeling van vitaliteit en leefbaarheid van dorpen. Denkbeelden zijn echter ook te transponeren op nieuw te bouwen stedelijke woongebieden.

In 2005 is de aandacht vooral gericht geweest op 2 elementen:

- het versterken van de kennis op het vlak van de economische betekenis en de sociale aspecten van nieuwe dorpen;
- het tot betekenis brengen van de basisideeën in de praktijk.

In opdracht van InnovatieNetwerk heeft Laagland’advies in samenwerking met ECORYS een verkenning uitgevoerd naar de economische effecten van woningbouw in het landelijk gebied “De economische betekenis van landelijk wonen”. De belangrijkste conclusie van de verkenning is dat wonen en woningbouw onder bepaalde voorwaarden positieve economische effecten kunnen genereren. In het algemeen is het effect echter wat minder sterk dan de 0,3 arbeidsplaats per woning waar tot dusver van werd uitgegaan.

Op verzoek van InnovatieNetwerk hebben Dirk Strijker (RU Groningen) en Ida Terluin (LEI) een verkenning uitgevoerd naar welke factoren de economische bedrijvigheid (en daarmee samenhangend de werkgelegenheid) op het platteland beïnvloeden. Deze verkenning is vastgelegd in het rapport “Platteland en werkgelegenheid”. Betoogd wordt dat lokale actoren van doorslaggevend belang zijn voor economische ontwikkeling en dat investeren in de economie van grote kernen het beste uitpakt voor de werkgelegenheid. Dit rapport vormt samen met de eerder verschenen publicatie “De economische betekenis van landelijk wonen” en het spoedig te verschijnen InnovatieNetwerk-rapport “Kijken naar Nieuwe Dorpen vanuit een sociaal perspectief” door het NIZW de basis voor een wethoudersconferentie over deze onderwerpen. Deze conferentie wordt begin 2006 georganiseerd in opdracht van InnovatieNetwerk en heeft tot doel het gezamenlijk ontwikkelen van ideeën om dorpen vitaal te maken en te houden. De organisatie van de dag is in handen van Bureau Laagland en TNO. De aanpak is input voor het project Space Academy gericht op het organiseren van leerprocessen waar praktijkmensen wat aan hebben.

De Stichting Het Zeeuwse Gezicht (op initiatief van de provincie opgericht als het Zeeuwse centrum voor architectuur) bereidt een prijsvraag voor over de bouw van een nieuw dorp van ongeveer 2500 inwoners, ingepast in het Zeeuwse landschap. de achtergrond is het vergroten van de betrokkenheid van ontwerpers bij de ruimtelijke kwaliteit van het Zeeuwse platteland.

Begin 2006 wordt er een workshop gehouden met een aantal toonaangevende mensen in Brabant rond de vraag hoe je in deze provincie het gedachtegoed van nieuwe dorpen in de vorm van pilots verder handen en voeten kunt geven. Er is hierover een gesprek geweest tussen de heer Andriessen en gedeputeerde Rüpp. De voorbereidende interviews

die zijn gehouden met potentiële deelnemers aan de workshop geven vertrouwen dat er een zinvolle workshop gehouden kan worden en dat daadwerkelijke locaties gevonden kunnen worden om pilots van start te laten gaan en daarmee de zoekfase in de provincie Noord-Brabant af te ronden.

Met bestuurders en ambtenaren in Dantumadeel en Dongeradeel is de ambitie opnieuw bevestigd: “Uiterlijk in 2014 zijn in Noordoost-Friesland aan de hand van de metafoor van ‘het nieuwe dorp’ substantiële nieuwe woonmilieus gerealiseerd. Daarin worden op vernieuwende wijze kansen benut dan wel antwoorden gegeven op fysieke, sociale en/of economische problemen van de regio.”. Gezien de ontwikkelingen rond het streekplan, de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2006 (waarbij ook wethouders gaan schuiven) en de ontwikkelingen van de infrastructuur in de regio (centrale as discussie) is eind 2005 besloten om extra aanvullende activiteiten op te starten in februari/maart 2006.

De Academie van Bouwkunst Groningen heeft in het najaar twee ateliers (= twee lesprogramma’s van 14 weken) gewijd aan Nieuwe Dorpen in de gemeenten Dantumadeel en Dongeradeel. Er is daarvoor een samenwerking tot stand gekomen tussen de gemeente Dantumadeel, de Academie en InnovatieNetwerk.

De beide gemeenten die betrokken zijn bij de pilot Nieuwe Dorpen in het noorden hebben besloten geld uit te trekken om in samenwerking met InnovatieNetwerk een haalbaarheidsstudie te laten verrichten rond het concept Zonneterp (zie hoofdstuk 3.1). Beide concepten, Nieuwe Dorpen en Zonneterp, kunnen dan mogelijk in samenhang met elkaar verder worden ontwikkeld in hetzelfde gebied. Dit kan vanzelfsprekend alleen als de haalbaarheidsstudie Zonneterp een positief resultaat gaat opleveren.

Binnen het concept Nieuwe Dorpen zijn gesprekken gaande over mogelijke gezamenlijke activiteiten met de projectleider van het project Innovation Island, de heer J. Douma. Innovation Island is een initiatief van kleine ondernemingen op Schouwen Duiveland om wonen te ontwikkelen als economische drager. Waarmee het concept een sterke overlap heeft met Nieuwe Dorpen.

Nieuwe Rivieren

We gaan meer ruimte bieden aan het water. Maar waar? Zoeken we binnen het huidige rivierensysteem of maken we ook ruimte voor nieuwe rivieren? Het laatste kan een flinke impuls geven aan de ruimtelijke kwaliteit van het rivierengebied, biedt nieuwe economische kansen en kan ook een grote bijdrage leveren aan de riviergeveiligheid. Dat is de kern van het concept Nieuwe Rivieren.

Verschenen is het rapport: “Ruimte voor nieuwe rivieren, een nieuwe rivier als ruggengraat voor ruimtelijke ontwikkeling en waterbeheer – een eerste verkenning.” Dit rapport is in samenwerking met bureau Stroming en de Stichting Ark tot stand gekomen.

Berekeningen rond Nieuwe Rivieren, in opdracht van InnovatieNetwerk uitgevoerd door Royal Haskoning, hebben het volgende uitgewezen:

- Voor het geld moet je nieuwe rivieren op de korte termijn niet doen

maar ook niet laten. De kosten voor het bereiken van riverveiligheid via nieuwe rivieren zijn op de korte termijn van dezelfde orde van grootte als de nu voorliggende plannen.

- Voor de langetermijndoelstellingen die gehanteerd worden is de optie via Nieuwe Rivieren goedkoper dan de voorliggende plannen.
- Vanuit het perspectief van Ruimtelijke Kwaliteit steekt de aanpak via Nieuwe Rivieren met kop en schouders boven de huidige plannen uit.

Er is door Nico Beun en Wim Braakhekke (Bureau Stroming) een toelichting gegeven op het concept Nieuwe Rivieren voor de gemeenteraad van Heerde en een aantal leden van het Waterschapsbestuur (Waterschap Veluwe). Onder leiding van de dijkgraaf en de burgemeester is het gezelschap geïnformeerd door Rob Lambermont (RWS) en Henk den Hartog (provincie Gelderland) over de plannen voor het gebied Veessen-Wapenveld in deel 1 van de Planologische Kernbeslissing Ruimte voor de Rivieren en het regioadvies waarmee de regio o.l.v. de provincies de minister heeft geadviseerd. In de discussie hebben veel van de gemeenteraadsleden bezwaar gemaakt tegen de hoogwatergeul die het kabinet en de provincie voor het gebied in gedachten hebben. Vanuit InnovatieNetwerk is aangegeven dat als er iets moet, een echte nieuwe rivier aantrekkelijker is dan een hoogwatergeul of zoals die voorheen heette een groene rivier. In de inspraakprocedure zijn de oorspronkelijke voornemens om een hoogwatergeul aan te leggen gehandhaafd. In de eerste helft van 2006 zal worden afgetast of er bij burgers, ondernemers, waterschapsbestuurders, wethouders en burgemeester interesse is ontstaan om samen met InnovatieNetwerk na te denken over en te werken aan het ontwerpen en realiseren van een nieuwe rivier in plaats van een hoogwatergeul.

Bureau Stroming, Stichting Milieu en Techniek, Royal Haskoning en WL Delft hebben in opdracht van InnovatieNetwerk de financiële en rivierkundige haalbaarheid van een Nieuwe Rivier in de Betuwe onderzocht. De conclusie van het rapport: "Rivierkundige en financiële haalbaarheid van een nieuwe rivier in de Betuwe", is als volgt samen te vatten. In combinatie met maatregelen bovenstrooms (Rijnstrangen) en maatregelen benedenstrooms is een nieuwe rivier door de Betuwe niet alleen ruimtelijk aantrekkelijker maar kan hij ook een wezenlijke bijdrage leveren aan de afvoer van extra water. Bij een beperkte rivierkundige opgave (extra afvoercapaciteit van het Rijnsysteem tot 1.000 m³/s) is een nieuwe rivier iets duurder dan de momenteel voorgestelde maatregelen. Bij grotere afvoercapaciteiten wordt een nieuwe rivier door de Betuwe uiteindelijk goedkoper. Dit voordeel kan oplopen tot € 300 miljoen. Bovendien levert hij ook aanzienlijk meer kwaliteit en plezier op.

Met dit rapport hoopt InnovatieNetwerk vele praktische vragen die het concept Nieuwe Rivieren oproept te hebben kunnen beantwoorden. De voorzitter van de Raad van Bestuur van Berenschot, Theo Camps heeft de uitdaging op zich genomen om op korte termijn te komen met een groep mensen vanuit de regio, die samen met hem bereid zijn de discussie over de Nieuwe Rivier aan te gaan zwengelen in de Betuwe. De Nieuwe Rivier is daarbij de uitdagende optie om meer ruimtelijke kwaliteit in de Betuwe te gaan realiseren. Met deze groep mensen is hij van plan daarna een 'ondernemend gezelschap' te vormen.

Deze iets grotere groep mensen zou zich moeten gaan richten op het op gang brengen van een onomkeerbaar proces in de Betuwe.

9

Gedeputeerde Kereweert van de provincie Gelderland heeft op een conferentie in Arnhem aangegeven dat er in het vervolgtraject van de PKB 1 niet bij voorbaat oplossingen uitgesloten worden. Oplossingen zullen nog goed doordacht worden voordat gestart wordt met de realisering waarbij de vraag of oplossingen ook meerdere functies dienen van belang is. Er zal ingespeeld worden op lokale ontwikkelingen. Oplossingen die op lange termijn beter zijn hebben mogelijk meer tijd nodig in de voorbereidingsfase. Daarmee heeft hij ruimte geboden om met hem opnieuw in gesprek te gaan over beide voorbeeld/pilot-gebieden die we op het oog hebben in zijn provincie voor het concept Nieuwe Rivieren (Betuwe en Veessen-Wapenveld).

In augustus heeft InnovatieNetwerk een inspraakreactie geschreven en verzonden op de Planologische Kernbeslissing Ruimte voor de Rivier. InnovatieNetwerk onderschrijft in zijn inspraakreactie de gekozen programmatische aanpak waartoe het kabinet heeft besloten en ondersteunt daarmee de insteek dat er ruimte gelaten moet en zal worden voor andere maatregelen dan in de huidige PKB genoemd, of voor nieuwe inzichten of technieken waarmee de doelstellingen beter worden bereikt of die maatschappelijk meer gewenst zijn.

Nadere uitwerking van het concept Nieuwe Rivieren kan, zo is in de inspraak betoogd, naar verwachting voor de langere termijn op verschillende plekken in Nederland kansrijke oplossingen bieden vanuit het oogpunt van riviergeveiligheid en vanuit het oogpunt van ruimtelijke kwaliteit. InnovatieNetwerk pleit ervoor om verdere studies uit te (laten) voeren naar de haalbaarheid van het concept Nieuwe Rivieren.

Daarmee is het concept Nieuwe Rivieren ook formeel onder de aandacht van politiek en bestuur gebracht. In juli is dat ook gebeurd door een brief en uitnodiging voor excursie aan de leden van de Vaste Commissie voor Verkeer en Waterstaat van de Tweede Kamer.

In de tweede helft van 2005 zijn opnamen gemaakt voor een film over het concept Nieuwe Rivieren die door de NCRV in april 2006 zal worden uitgezonden.

Voor het vervolgtraject rondom Nieuwe Rivieren wordt bekeken of dit in samenwerking kan met de Bsik-programma's Leven met Water en Habiforum.

Zandgenoten

Zandwinning kan een rol spelen bij het oplossen van een aantal actuele ruimtelijke vragen zoals de verrommeling van stadsranden en de realisering van de Ecologische Hoofd Structuur. Dat vraagt dan wél een radicale verandering van de manier waarop de samenleving en zandwinners met die winning omgaan. Voor de samenleving is de opgave zandwinning te gaan zien als een begerenswaardig instrument waarmee je mooie en of nuttige zaken kunt realiseren, in plaats van als activiteit die per definitie schade oplevert en dus moet worden geconcentreerd op plekken met het laagste NIMBY (Not In My Backyard)-gehalte. De zandwinners moeten een andere kijk op hun eigen activiteiten ontwikkelen, waarbij ze projecten en locaties vooral vanuit

maatschappelijke optiek beschouwen.

De activiteiten in 2005 zijn vooral gericht geweest op het ontwikkelen van een pilot in de praktijk.

Er is volop gezocht naar geschikte locaties om het gedachtegoed rond zandgenoten in de praktijk te toetsen. Het gebied tussen Malden (Gelderland) en Molenhoek (Limburg) lijkt geschikt om na te gaan hoe het concept uitpakt om verstedelijking in goede banen te leiden. Hier is medewerking van de Vereniging Bos en Kuil - een bewonersorganisatie met milieu- en landschapsdoelstellingen – verkregen om aan de slag te gaan. Voor het open gebied tussen Malden en Molenhoek is een visie ontwikkeld om dat gebied open te houden door beperkte rode ontwikkeling. Deze visie is omarmd door de Vereniging Bos en Kuil, een Vereniging die jaren gestreden heeft tegen elke vorm van bebouwing. Vervolgens zijn er gesprekken gevoerd met o.a. gemeenten, politieke partijen en ondernemers. Conclusie: men vindt het over het algemeen een interessante visie maar het ontbreekt daarna aan het nemen van initiatief en zetten van vervolgstappen. Er wordt momenteel bekeken of het project ook vorm kan krijgen via een Proeftuin, samen met Habiforum.

Om meer ideeën te krijgen hoe de visie van Zandgenoten in het gebied Malden-Molenhoek beter kan landen in de omgeving, is het concept Zandgenoten ingebracht voor de conferentie die de Stichting Echte Welvaart en het Financieel Dagblad op 20 december in de Rode Hoed te Amsterdam organiseerden. Daar werd aan allerlei tafels gediscussieerd over Het Grote Tekort. In onze case is het tekort: het (on)vermogen om tot realisatie van goede ideeën te komen. De vereniging Bos en Kuil die het concept Zandgenoten in dit gebied ondersteunt gaf aan met goede en nieuwe ideeën naar huis te zijn gegaan.

Het Wellsche Meer en Meerlebroek (bij Reuver) zijn in beeld om de kracht van het concept te toetsen als het gaat om de realisatie van natuurdoelstellingen. Ook hier zijn contacten gelegd met verschillende partijen.

Tijdelijke Natuur

Wat hebben visdievenkolonies rond IJburg, rugstreepadden langs de Betuwelijn en orchideeën op de Maasvlakte met elkaar gemeen? Dat ze als door een magneet worden aangetrokken door bouwterreinen, tijdelijke zanddepots en andere gebieden, die door de mens overhoop worden gehaald. Het zijn vaak zeldzame soorten, die profiteren van die menselijke dynamiek. Daar zouden we ons voordeel mee kunnen doen, waardoor voor deze categorie pioniers de belangen van mens en natuur in elkaars verlengde komen te liggen. Het concept Tijdelijke Natuur is gebaseerd op dit uitgangspunt. Essentie van het concept is dat de huidige wet- en regelgeving de ontwikkeling van tijdelijke natuurgebieden tegenhoudt en dat we onszelf daarmee in ecologisch opzicht tekort doen. De ecologische dimensie van deze stelling is onderzocht door bureau Stroming samen met de Stichting Ark, met als resultaat inderdaad onderbouwing van de stelling. Ook is naar de juridische aspecten gekeken. Daarbij heeft het IMI in Brussel samen met prof. Backes (Utrecht) een interessante optie bedacht om het juridische probleem op te lossen. Zij hebben een alternatieve juridische benadering

ontwikkeld waarbij van tevoren duidelijkheid wordt verkregen voor de grondeigenaar. De gedachte daarbij is als volgt: het tijdelijk aan de natuur overlaten van een terrein is in het belang van de bescherming van flora en fauna, ook als de natuur ter plekke uiteindelijk weer zal verdwijnen. Deze gedachtegang is nieuw en nog niet in de literatuur bediscussieerd. Er kan daarom niet met zekerheid worden voorspeld of een rechter deze gang van zaken zal accepteren, maar het lijkt niet bij voorbaat onwaarschijnlijk. Integendeel volgens Backes. Zij suggereren om op dit punt een proefproces uit te lokken om hierover duidelijkheid (jurisprudentie) te verkrijgen.

Het Ministerie van LNV is op dit moment onze belangrijkste gesprekspartner voor dit concept. Het standpunt wordt onderschreven dat “tijdelijke natuur” waardevol is. LNV is van mening dat het onthefingenbeleid al voldoende duidelijkheid biedt en dat een rechterlijke uitspraak zoals wij hebben voorgesteld niet nodig is. Daarover gaan we verder in gesprek waarbij we het probleem met name vanuit de kant van de ondernemer willen bezien. De schoen wringt bij de ondernemers vooral omdat zij graag vooraf willen weten of ze op termijn toestemming zullen krijgen om door hen mogelijk gemaakte natuurontwikkeling weer teniet te doen. Als ze die duidelijkheid niet krijgen, zullen ze niet aan natuurontwikkeling beginnen en missen we de maatschappelijke en ecologische voordelen van tijdelijke natuur.

Netlandschap

De kern van dit concept is tweeledig:

- van landschap als bijproduct van landbouw naar landschap als hoofdproduct;
- financieringsvormen waarbij diegenen die profiteren van een mooi landschap (recreanten, mensen die uitkijken over het landschap, etc.) ook meebetalen.

Het gaat dus om nieuwe betrokkenen, nieuwe samenwerkingsvormen, nieuwe organisatiestructuren en nieuwe organisatievormen.

Gekeken wordt in dit project o.a. of de VISA-card aanpak gebruikt kan worden voor de ontwikkeling van een nieuw concept voor de financiering van landschapsbeheer. Boosten van DOTank is in opdracht van de Gebiedscommissie Amstelland, DRO Amsterdam en InnovatieNetwerk een concretisering van het gedachtegoed aan het maken voor de Amstelscheg bij Amsterdam. Onderdeel van de opdracht is ook het voeren van gesprekken met partijen om hun betalingsbereidheid te onderzoeken. De benadering is uitgewerkt in het concept “Netlandschap”, dat binnenkort zal worden gepubliceerd.

Inmiddels wordt geprobeerd het Netlandschap echt tot werking te brengen in Amstelland. Het concept is ook gepresenteerd aan de provincie Overijssel, en zal daar tot nadere contacten leiden.

Hans Hetsen onderzoekt of het ook gebruikt kan worden in het WERV-gebied (Wageningen, Ede, Rhenen en Veenendaal).

Nieuwe concepten op het terrein van recreatie

Op verzoek van DG-LNV Van der Zande wordt een verkenning gedaan naar mogelijk noodzakelijke grensverleggende vernieuwingen op het terrein van recreatie. In eerste aanleg zijn hiertoe een serie interviews gehouden met o.a. Molecaten Groep, HISWA, ANWB en SBB.

Vervolgens is in juni door InnovatieNetwerk samen met LNV en KIC Recreatie een workshop Recreatie, platteland en innovatie georganiseerd.

Uitgenodigd waren decision makers vanuit bedrijf en beleid. Belangrijkste conclusies: het initiatief voor innovatie moet bij ondernemers liggen; van de overheid wordt een faciliterende rol verwacht; op gebiedsniveau moet aan innovatie gewerkt worden. Tevens besloten de aanwezigen dat ze samen willen zoeken naar nieuwe wegen. Na de conferentie heeft nog een uitgebreid gesprek plaatsgevonden met dhr. K. Slager van de Molecatengroep en ook deelnemer aan de workshop. Daarbij is ook aan de orde geweest of een “innovatienetwerk” voor de recreatie nuttig en wenselijk zou zijn. Begin 2006 wordt samen met de heer Slager en andere innovatieve recreatieondernemers het gesprek voortgezet. Het zal dan gericht zijn op nadere concrete afspraken over het mogelijk opzetten van een innovatienetwerk voor de recreatie.

Nieuwe Markten

Stichting Ark en Bureau Stroming hebben in samenwerking met InnovatieNetwerk een verkenning afgerond van het concept “Nieuwe Markten”. De essentie van het concept is het dusdanig realiseren van nieuwe woningen dat tegelijkertijd een aantrekkelijk nieuw landschap ontstaat: betaalbaar en vrij wonen in je eigen natuurgebied. Ook de financiële en organisatorische aspecten van het concept krijgen aandacht. Dit concept sluit nauw aan bij het gedachtegoed zoals dat in het concept Nieuwe Dorpen is ontwikkeld. In 2006 zal dit concept in een praktijk-situatie verder handen en voeten krijgen en ook zal daarbij de publiciteit gezocht gaan worden. Verdere ontwikkeling zal plaatsvinden onder de paraplu van het concept Nieuwe Dorpen.

3DZ

Door InnovatieNetwerk is enige tijd geleden het project 3DZ uitgevoerd, waarin jongeren nadachten over de toekomst van Zeeland. Eén van de studenten die destijds het plan Kameleon (wonen voor gehandicapten, één van de ideeën uit 3DZ) mede ontwikkeld heeft, is na een buitenlandse studiereis teruggekeerd en heeft de draad weer opgepakt. Op 28 november organiseerde zij een bijeenkomst over de Kameleon waar onder andere gedeputeerde Van Heukelom en Tineke Verhagen, wethouder van de gemeente Vlissingen, spraken. Ook InnovatieNetwerk en Hogeschool Zeeland (de initiatiefnemers van 3DZ) waren aanwezig. Tevens is in 2005 een traject in gang gezet om te bezien of de onderwijskundige aanpak van 3DZ, die bij jongeren zeer aansprak, omgeweekt kan worden tot een algemeen onderwijsconcept, dat breder toegepast kan worden. Hiertoe is een opdracht vertrekt aan STOAS en Hogeschool Zeeland.

3DZ heeft er overigens toe geleid dat in de provincie Zeeland jongeren bewuster worden betrokken bij de planvorming voor de toekomst van de provincie.

Klimaatkeuken

Door een vijftal klimaatscenario's te ontwikkelen voor West-Europa (het wordt warmer, kouder, natter, droger, of misschien nog iets anders), met daaraan gekoppeld de mogelijke veranderingen in het landschap die deze scenario's tot gevolg hebben, wordt bekeken welke acties ondernomen moeten worden om onze voedsel- en energievoorziening in elk van de opgestelde scenario's in de toekomst op peil te houden. Een eerste bijeenkomst met Marjon de Hond (trekker voor het klimaatscenario-deel) en Marion de Boo (die de rapportage gaat verzorgen en ons

adviseert op het gebied van communicatie) heeft plaatsgevonden. De volgende stap zal zijn een overleg met deskundigen van het KNMI over zinvolle variabelen om scenario's te ontwikkelen. Ook zal gekeken worden naar de relatie met het project Routeplanner van 5 ministeries, dat ook gaat over klimaatscenario's. Uiteraard wordt ook gebruik gemaakt van reeds beschikbaar materiaal bij bijvoorbeeld de OESO.

Grasol

Een daktuin in de stad levert jaarlijks zo'n veertien volle vuilniszakken op. Natuurbeheer leidt tot een veelvoud van dat aantal. En bermen maaien zorgt al helemaal voor grote reststromen. En dat terwijl die reststromen uit de natuur hergebruikt kunnen worden. Gras valt via een proces van pyrolyse om te zetten in olie. Met als resultaat: afvalvermindering en duurzame energie.

Met het stijgen van de energieprijzen is de kansrijkheid van het concept Grasol sterk gestegen. Na de initiatieffase met InnovatieNetwerk als trekker, wordt de spilrol nu vervuld door Staatsbosbeheer.

SBB heeft besloten de activiteiten rond Grasol in een aparte werkmaatschappij onder te brengen. Ook wordt iemand specifiek door SBB aangetrokken om het concept bij SBB te realiseren.

In de zoektocht van SBB naar stakeholders in het Grasol-project is nu een aantal partijen geïnteresseerd in deelname. De Provincie Friesland is bereid een locatie voor een Grasol fabriek te bieden. SBB richt zich in eerste aanleg op Flevoland, omdat men daar, voor de bouw van de pilotinstallatie, naast een beroep op de Unieke Kansen Regeling van EZ en mogelijk ook een cumulatieve subsidieregeling van de EU via de provincie Flevoland kan benutten. Daarmee kunnen ze tegen de 60% subsidie binnen halen, hetgeen meer is dan waarmee rekening is gehouden in de haalbaarheidsstudie.

Ondertussen draait een pyrolyse-fabriek volgens het BTG ontwerp in Maleisië met een grondstof die complexer is dan die van SBB.

Brinkhorst is aanwezig geweest bij de opening van de fabriek. SBB wil binnenkort de installatie in Maleisië bezichtigen. Het moment waarop SBB wil beginnen met de bouw van een eigen installatie hangt af van de performance van de fabriek in Maleisië.

Met A&F en AKK wordt overlegd over alternatieve toepassingen van pyrolyse-olie (Grasol). Eén van de eerste toepassingen waaraan wordt gedacht is het gebruik van pyrolyse-olie als houtverduurzamingsmiddel. Wanneer mogelijk blijkt Grasol voor hoogwaardiger toepassingen te gebruiken (als groene grondstof), dan kan dat grote positieve gevolgen hebben voor het concept (opschaling en economische haalbaarheid).

Inmiddels zijn de diverse rapportages rondom Grasol nagenoeg gereed. De Grasol-haalbaarheidsstudie en het Grasol-businessplan zullen alleen voor intern gebruik worden vermenigvuldigd. De Grasol-haalbaarheidsstudie in een aangepaste vorm (de bedrijfsgevoelige informatie is hieruit verwijderd) en de Grasol-flyer zijn inmiddels verschenen.

Het project Grasol is genomineerd voor het Ei van Columbus, categorie duurzame productietechnologie. Staatsbosbeheer, dat het project heeft ingediend, heeft het de titel gegeven: De tijd is rijp. Het Ei van Columbus is een initiatief van de ministeries van VROM, EZ, LNV, BZ/OS, OCW, VenW, SZW en VWS. Op 14 februari 2006 maakt

een vakjury de prijswinnaars bekend. Er kan ook nog een “jeugdei” gewonnen worden (de prijs van de jeugdjury).

Tenslotte wordt het concept Grasol op initiatief van VROM ingediend als kanshebber voor een Europese prijs op het terrein van duurzame innovatie.

De naam “Grasol” is gedeponeerd als handelsnaam.

Crystal City

Verschenen zijn een flyer en DVD met als titel “Crystal City”. Uitgangspunt is dat kassen o.a. vanwege hun ruimtelijke verschijning niet kunnen rekenen op brede maatschappelijke bijval. Vanuit de gedachte dat dat anders zou moeten kunnen zijn de makers van de DVD (Willem Bos van Bosvariant Scheppingsstrategieën en Theo Eeuwes van Ideeuwes) op zoek gegaan naar nieuwe vormen van architectuur die wél door de samenleving worden geapprecieerd. Zij hebben vijf verbeeldingen uitgewerkt: De Glasgeest, De Kristaltuin, De Kijkbuis, Het Waterglas en De Kaskrakers. Bewust hebben we hier gekozen voor een presentatie op DVD in plaats van een traditioneel rapport. De DVD brengen we in als bouwsteen en inspiratiebron in discussies waar het gaat om de vormgeving van glastuinbouwgebieden in de toekomst (denk daarbij aan Zuidplaspolder etc.).

3. Rapporten

- Voortgangsrapportage ‘Samenvatting van drie essays, als achtergrond voor de bijeenkomst Vitaliteit van plattelandskernen’ (december 2005)
- Sociale innovaties op het platteland – Bouwstenen voor de ontwikkeling van Nieuwe Dorpen (rapportnr. 05.2.117, november 2005)
- Publiek vergoeden, privaat belonen – Een publiek-private handelsonderneming als spil voor een veelzijdig kleurrijk landelijk gebied (rapportnr. 05.2.111, oktober 2005)
- Voortgangsrapportage ‘Tuinenrijk’ (oktober 2005)
- Voortgangsrapportage ‘Countryside Exchange’ (september 2005)
- Systemen voor waterberging in glastuinbouwgebieden – Samenwerken aan ruimte voor water (rapportnr. 05.2.099, augustus 2005)
- Grasol – een haalbaarheidsstudie (rapportnr. 05.2.105, juli 2005)
- Voortgangsrapportage ‘Grasol (pyrolyse-olie uit natuurgras)’ (juli 2005)
- Platteland en werkgelegenheid (rapportnr. 05.2.098, mei 2005)
- Rivierkundige en financiële haalbaarheid van een Nieuwe Rivier in de Betuwe (rapportnr. 05.2.097, mei 2005)
- Start van een zoektocht naar nieuwe concepten Groen & Gezond (rapportnr. 05.3.050, april 2005)
- Voortgangsrapportage ‘Crystal City’ (april 2005)
- Countryside Exchange – een interessante methode om anders te vernieuwen op het platteland (rapportnr. 05.2.096, april 2005)
- De economische betekenis van landelijk wonen (rapportnr.

05.2.093, maart 2005)

- Voortgangsrapportage 'Ruimte voor nieuwe rivieren – vragen en eerste antwoorden' (maart 2005)
- Voortgangsrapportage 'Room for new rivers – questions and preliminary answers' (maart 2005)
- Voortgangsrapportage 'Raum für neue Flüsse – Fragen und erste Antworten' (maart 2005)
- Voortgangsrapportage 'Nouvel espace fluvial – questions et premiers éléments de réponse' (maart 2005)
- De verborgen angst voor natuur – Essay en verslag debat (rapportnr. 04.2.089, november 2004)

4. Media

- Goede voortgang in project Maascorridor/Freude am Fluss (E3 Journaal Venray, 21 december 2005)
- Gestage voortgang in project Maascorridor/Watergeulen gepland in 2006 (E3 Journaal Venlo, 14 december 2005)
- Vernieuwend ruimtegebruik: al doende leren (NovaTerra, december 2005)
- De Waal in honderden toonaarden bezongen/Freude am Fluss (Gelderlander ed. Nijmegen, 1 november 2005)
- InnovatieNetwerk: olie winnen uit gras kansrijk (Agrarisch Dagblad, 13 oktober 2005)
- Ja, Natuurlijk!/Tijdelijke Natuur (Mainport News, 30 september 2005)
- Radio 1opdeMiddag/Grasol (Volkskrant en Trouw, 29 september 2005)
- Dienstreis Werkendamse wethouder naar het Franse Orleans/Nieuwe Rivier (Brabants Dagblad ed. Land van Heusden, 23 september 2005)
- Bouwen en water (het Waterschap, 2 september 2005)
- Lonkend Rivierenland/Ruimte voor rivieren krijgt vorm (het Waterschap, 14 juli 2005)
- Zandzakken of kansdenken? (Change Magazine, juli 2005)
- Dantumadeel start nieuwbouw samen met woningcorporaties (Nieuwsblad v/h Noorden ed. Noord-Oost Friesland, 24 juni 2005)
- Ruimte voor nieuwe rivieren: het idee toegelicht (Landwerk special 'Nieuwe rivieren, juni 2005)
- Ruimte duurzamer dan dijkversterking (Agrarisch Dagblad, 1 juni 2005)
- Freude am Fluss (Arnhemse Koerier, 1 juni 2005)
- Riviersteden bespreken hoog water (Brug Nijmegen, 1 juni 2005)
- De dijk wordt een beetje aan de dijk gezet (Gelderlander ed. de Vallei-Ede, 26 mei 2005)
- Arnhemse rivierprojecten brengen 'Freude' (Gelderlander ed. Renkum, 26 mei 2005)
- Kappen met dat gevaarlijke ooibos/Een nieuwe rivier voor veiligheid en tegen de verrommeling (Volkskrant, 21 mei 2005)
- Nieuwe rivieren (NRC Handelsblad, 14 mei 2005)

- Van appellanten architecten maken/Van zandwinners tot omgevingsbewuste landschapontwikkelaar (Gelderlander Bijlage ed. Veluwe-Zoom en ed. Arnhem, 10 mei 2005)
- Innovatieprijs Recreatie (Algemeen Dagblad, 30 april 2005)
- Graaf nieuwe rivieren (NRC Handelsblad, 23 april 2005)
- Waarom is de natuur eigenlijk van een stel ambtenaren? (Trouw, 9 april 2005)
- Ruimte voor de Rivier (Puur bouwen, 31 maart 2005)
- Plan natuurclub voor 'de kuil' (De Gelderlander, 17 maart 2005)
- Bos en Kuil komt met eigen plan (De Gelderlander, 12 maart 2005)
- Plan voor 36.000 huizen in de Purmer (Noordhollands Dagblad, 28 februari 2005)
- Dromen van een nieuw dorp (Provinciaal Zeeuwse Courant, 27 februari 2005)
- Graag méér brede, trage rivieren door ons land (Trouw, 10 februari 2005)
- Nieuwe rivieren alternatief voor noodoverloop (Agrarisch Dagblad, 18 februari 2005)

5. Lezingen/workshops

- “Nieuwe Dorpen”, college voor derdejaars studenten Ruimte Ordening en Planologie, Saxion Hogeschool, Hans Hillebrand (15 december 2005, Deventer)
- “Van regelen naar ondersteunen”, presentatie rondom project kameleon, 3DZ, Hans Hillebrand (24 november 2005, Middelburg)
- “Nieuwe Rivieren”, lezing op conferentie “Maatschappelijke oriëntatie op Waterbeheer” t.g.v. het afscheid van Bart Korf, Rijksinstituuut Kust en Zee, Nico Beun (16 september 2005, Den Haag)
- “Innovation, das Beispiel Neue Dörfer”, lezing Hochschule für Baukunst, Hans Hillebrand (14 juni 2005, Hamburg, Duitsland)
- Voorzitter workshop “Zicht op werking van kennis”, InnovatieNetwerk/STOAS, Nico Beun (28 april 2005, Driebergen)
- “Nieuwe Dorpen in de Noordoostpolder”, presentatie voor burgerjury van het Provinciaal Streekplan Friesland, Nico Beun (6 februari 2005, Emmeloord)

Transitie Duurzame Landbouw

I. Doel en ambitie

Binnen het thema Transitie Duurzame Landbouw is de afgelopen 5 jaar gewerkt aan 3 subthema's:

- Vitale clusters
- Veelzijdige landbouw
- Internationale agrifoodnetwerken

Daarnaast is er gewerkt in een tweetal allianties met het bedrijfsleven. In de glastuinbouw werd er samengewerkt met de Stichting Innovatie Glastuinbouw Nederland (SIGN) onder de koepel Glastuinbouw 2020. In de melkveehouderij werd samengewerkt met Courage. De resultaten van deze samenwerkingsverbanden worden hier apart genoemd.

Rondom het aangaan van allianties met het bedrijfsleven hebben zich het afgelopen jaar een aantal ontwikkelingen voorgedaan. Voor de tot nu toe succesvolle samenwerking met SIGN is medio 2005 een nieuwe agenda opgesteld en goedgekeurd door de besturen van SIGN en InnovatieNetwerk. Door de bestuurlijke perikelen binnen de LTO en de afscheiding van een deel van de glastuinbouw via Glaskracht is de samenwerking met SIGN in het najaar van 2005 opgeschort totdat duidelijk is hoe de zaken zich bestuurlijk uitkristalliseren. InnovatieNetwerk blijft zeer geïnteresseerd in samenwerking met een innovatieorganisatie van het tuinbouwbedrijfsleven.

Het debat intensieve veehouderij heeft bij de sector het bewustzijn versterkt dat ook in de intensieve veehouderij aanzienlijke innovaties

nodig zijn. LNV heeft middelen (ca. € 20 miljoen) gereserveerd voor het stimuleren van innovatieve projecten in de intensieve veehouderij. In de praktijk blijkt het innovatieve gehalte van de ideeën vaak tegen te vallen. In dat kader heeft een gesprek plaatsgevonden met LNV over de mogelijkheden van een samenwerkingsconstructie van het bedrijfsleven uit de intensieve veehouderij met InnovatieNetwerk, waarbij innovatieve projecten tot ontwikkeling worden gebracht. Daaropvolgend hebben eerste positieve gesprekken plaatsgevonden met LTO Nederland. Door de bestuurlijke crisis binnen de LTO hebben deze gesprekken vooralsnog geen vervolg gekregen.

Met de voorzitter van de Stuurgroep Technology Assessment is gesproken over hun aanbeveling aan de Minister van LNV om voor de bollensector in samenwerking met InnovatieNetwerk een innovatie-stichting op te richten. De Minister was hierover positief, mits het initiatief bij het bedrijfsleven zou liggen. Vanuit onze positie zijn er enkele bedenkingen: past het in onze nieuwe agenda en zijn er voldoende innoverende ondernemers? Wil de bollensector investeren in een duurzamer bollenproductie en daarbij eventuele systeemveranderingen onder ogen zien? Kortom, heeft men de ambitie om de hardnekkige en al vele jaren durende problemen, onder andere op milieuvlak, op een frisse wijze onder ogen te zien? Aandachtspunt voor vervolgesprekken is dat de bollensector mede trekker is van het innovatieprogramma tuinbouw "Flowers & Food". Wellicht biedt dat ook kansen voor nieuwe aanpakken.

Met de heer Swinkels van de VanDrie Group is, op zijn initiatief, gesproken over een samenwerkingsverband voor de kalveren, mogelijk aanhakend bij Courage. Afgesproken is om eerst een agendaverkenning uit te voeren (door InnovatieNetwerk), begeleid door een klankbordgroep uit het bedrijfsleven. Kan er een voor alle partijen voldoende uitdagende agenda worden geformuleerd, dan zal er nagedacht worden over de organisatorische setting.

In 2006 zal door het nieuwe bestuur gediscussieerd worden over de eventuele grenzen die wij als InnovatieNetwerk stellen ten aanzien van het aangaan van dit soort allianties.

Daarnaast begint de samenwerking met Transforum (een initiatief van InnovatieNetwerk) meer gestalte te krijgen. Op het vlak van agroparken wordt onze rol in belangrijke mate overgenomen door Transforum, o.a. via betrokkenheid bij het Nieuwe Gemengde Bedrijf in Horst. Tevens is een gezamenlijke internationale conferentie op het gebied van agroparken in voorbereiding. Begin 2006 moet ook meer duidelijkheid komen over andere projecten waarin gezamenlijke activiteiten meerwaarde hebben.

2. Projecten

2.1. Vitale clusters

Agroparken

De eerste concepten voor een agropark werden in de beginperiode van InnovatieNetwerk gepresenteerd. Inmiddels heeft de oorspronkelijk als controversieel beschouwde gedachte over agroparken breed ingang gevonden. Op meerdere plaatsen zijn er (beginnende) initiatieven voor het opzetten van agropark-achtige clusterings van bedrijven.

Clustering is ook één van de kernthema's van het Platform Agrologistiek. InnovatieNetwerk zit in de afbouwfase van haar inzet op dit onderwerp. De meeste initiatieven kunnen ook zonder InnovatieNetwerk en Transforum levert inmiddels belangrijke bijdragen bij realisatie van projecten in combinatie met kennisontwikkeling. In het afsluitende toprapport "Agroparken – het concept, de ontvangst en de praktijk" wordt een overzicht gegeven van de activiteiten van InnovatieNetwerk en de hiermee behaalde resultaten.

In 2005 zijn op dit vlak de volgende activiteiten verricht:

A1 eiwitcorridor

Er zijn in samenspraak met stakeholders een aantal toekomstscenario's opgesteld voor een gebied rondom de A1, waarin clustering centraal staat. Deze visie is erop gericht om de verschillende lopende initiatieven in dit gebied te verbinden en zodoende een bredere beweging op gang te brengen. Doel is het clusteren van varkenshouderij, pluimveehouderij, kalverhouderij, logistiek en verwerking langs de Rijksweg A1 tussen Amersfoort en Enschede. In het kader van dit "Make it happen" project is inmiddels een platform opgericht waarin het bedrijfsleven (o.a. LTO Noord, Ned. Organisatie van Pluimveehouders, Nutreco, Gezondheidsdienst) het voortouw heeft. De provincies Overijssel en Gelderland zullen aansluiten. De visie ("het wenkend perspectief") zal in een videofilm worden verbeeld. Daarna gaat men als platform de boer op om anderen te laten aanhaken. InnovatieNetwerk was mede-opdrachtgever van het "make it happen" project. Herman de Boon was namens InnovatieNetwerk voorzitter van de stuurgroep van gedeputeerden (Gelderland, Overijssel) en enkele topmensen uit het bedrijfsleven.

Agrocenter Amsterdam

Er is een overall rapportage opgesteld van de vorming van een combinatie van glastuinbouw, varkenshouderij en mogelijk andere delen van de keten in de Haven van Amsterdam. In dit rapport zijn de resultaten verwerkt van de studies en workshops die door InnovatieNetwerk en het Gemeentelijk Havenbedrijf gezamenlijk zijn georganiseerd en gefinancierd. Ballast Nedam heeft een haalbaarheidsstudie uitgevoerd. Hieruit bleek dat met een ruimtelijke clustering van varkenshouderij en aanverwante activiteiten (o.a. mestverwerking) een economisch aantrekkelijk opzet te realiseren is. Het project is nu in een volgende fase gekomen, waarbij de direct belanghebbenden

(varkenshouderij, bedrijven in de haven, regionale bestuurders) het voortouw moeten nemen. In de aanloop hiernaartoe speelt InnovatieNetwerk opnieuw een initiërende rol.

Happy Shrimp Farm

De rapportage over de haalbaarheid van dit project is afgerond. Het project omvat een symbiose van een energiebedrijf met een garnalenfarm in het Rotterdams Havengebied, geïnspireerd op het concept Agroparken. Tijdens een feestelijke bijeenkomst met ca 50 topmensen uit bedrijven, overheden en kennisinstellingen uit het Rijnmondgebied is op 21 december 2005 het startsein gegeven voor de realisatie van het project, dat in 2006 zijn beslag moet krijgen. Inmiddels hebben InnovatieNetwerk en Port of Rotterdam opdracht gegeven voor een studie naar de mogelijkheden om andere bedrijven aan te laten haken, zodat een aquacultuurpark kan ontstaan, gebaseerd op de principes van ecologische symbiose.

Agroparken in een internationale context

Door Alterra is, in opdracht van InnovatieNetwerk en het platform Agrologistiek, een wereldwijd onderzoek van agribusinesscomplexen uitgevoerd. De resultaten zijn weergegeven op een aparte website (www.agrocomplex.nl). De casebeschrijvingen hebben als doel om aanknopingspunten te bieden voor relevante leerervaringen. Tevens zou het tot internationale samenwerking kunnen leiden, m.n. bij idee-ontwikkeling.

Een bezoek ter plaatse kan daarbij veel toegevoegde waarde opleveren. In dat verband is, op initiatief van InnovatieNetwerk, een groep van 12 personen afkomstig uit overheid, bedrijfsleven en kenniswereld op werkbezoek geweest bij Archer Daniels Midland Company, bij Chicago (VS). Dit is één van de grootste verwerkers ter wereld van agrarische grondstoffen (o.a. soja, mais). ADM heeft enige ervaring met de uitwisseling van reststromen tussen verschillende sectoren, met name tilapia, garnalen en hydroponic slateelt. Een leerzame ervaring, die weinig tijd kost (2 werkdagen en wat voorbereidingstijd).

In het kader van de groeiende belangstelling vanuit China voor het concept Agroparken is vanuit InnovatieNetwerk deelgenomen aan een ontwerptraject. Hierin is door een multidisciplinair team van experts (Alterra, Grontmij, Knowhouse) een ontwerp voor een Agropark van 210 ha in de omgeving van Shanghai gemaakt.

Besloten is om samen met TransForum in 2006 een internationale conferentie over Agroparken te houden, als afsluiting van de activiteiten van InnovatieNetwerk in de afgelopen 5 jaar op dit terrein. Hiervoor zullen ca. 50 betrokkenen bij agribusinesscomplexen in de wereld worden uitgenodigd. De Engelse vertaling van het toprapport Agroparken wordt daar gepresenteerd. Verder zullen we enkele clusterprojecten in Nederland bezoeken.

Agropolis/Zonneterp

Het concept Agropolis is gericht op het versterken van de ecologische symbiose tussen stad en landbouw, vooral door het sluiten van kringlopen en het dichten van de kloof tussen burger en producent. Eerste gedachten over een nieuwe combinatie van stad en land werden in 2003 gepubliceerd vanuit het concept "Kas als energiebronbron"

(Kas als warmtebron: glastuinbouw en stad in een nieuwe alliantie). Na het beeldend publiceren van de hoofdlijnen van dit concept is een eerste concrete uitwerking gemaakt: Zonneterp. Dit is uitgewerkt door een breed samengesteld consortium: Rabobank (Duurzame Ontwikkeling/Vastgoed), FiwiHex (co-vergisting en energieleverende kassen), Leaf (afvalwaterzuivering), Ecodorp (bewoners), architect Krinstinson (gebouwontwerp) en Institute for Urban Environment (nieuwe functiecombinaties). Het ontwerp is gericht op het sluiten van de kringlopen van energie, water, mineralen en CO₂ door een kas op te nemen in een stedelijke omgeving.

De Zonneterp bestaat uit enkele tientallen tot honderden woningen en een kas die ermee verbonden is. De kas levert behalve voedsel ook de benodigde energie voor de wijk. Tevens zorgt de kas voor afvalverwerking en waterzuivering. Op deze wijze worden vier kringlopen gesloten: die van koolstof, nutriënten, energie en water. Op 16 november is het rapport door voorzitter Kremers van InnovatieNetwerk aangeboden aan Staatssecretaris Van Geel van VROM. Hij gaf een sterk positieve reactie en zei toe te laten onderzoeken op welke wijze belemmeringen in de regelgeving kunnen worden weggewerkt.

Op 21 juni 2005 is een informatiebijeenkomst gehouden voor gemeenten en andere belangstellenden. Hieruit zijn vooralsnog 5 casussen voortgekomen voor een concrete realisatie. In de gemeente Nieuwveen is inmiddels een haalbaarheidsonderzoek in opdracht van Vestia Ceres (corporatie/ontwikkelaar) en een rozenkweker uitgevoerd. Dit project is inmiddels genomineerd voor de innovatieprijs "Het Ei van Columbus". In samenwerking met de gemeente Westland is een plan voor een haalbaarheidsonderzoek geformuleerd, dat momenteel ter goedkeuring bij het college van B&W ligt. De belangstelling van de gemeente Lingewaard (glastuinbouwgebied Bergerden) resulteerde erin dat met de lokale Rabobank en Rabobank Nederland (Rabo Vastgoed) een onderzoeksvoorstel is opgesteld. De haalbaarheidsstudie wordt in maart 2006 opgeleverd. En in samenwerking met de gemeentes Dantumadeel en Dongeradeel wordt deze eerste haalbaarheidsstudie uitgevoerd. Met de gemeente Boxtel (die op dit terrein samenwerkt met de Kleine Aarde) zijn verkennende besprekingen gevoerd. Het gaat hier om een kopgroep van gemeenten/belangstellenden die in een vroegtijdig stadium kennis hebben genomen van de Zonneterp. Inmiddels begint het initiatief door te sijpelen en hebben ook andere belangstellenden zich aangediend.

Duurzame producten – Duurzame kansen

Het rapport "Duurzame producten – Duurzame kansen" dat werd opgesteld door de Stichting Duurzame Chemie Ontwikkeling, geeft een overzicht van de ontwikkelingen binnen het Midden- en Klein Bedrijf (MKB) ten aanzien van duurzaamheid en Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (MVO). Het rapport is opgezet als een nulpuntmeting.

Wanneer over duurzaamheid wordt gepraat dringt zich vaak de indruk op dat duurzaamheid en het nemen van maatschappelijke verantwoordelijkheid niet samengaan met ondernemen. Dat duurzaamheid of MVO activiteiten zijn die zelden of nooit winstgevend zijn. Of dat in ieder geval een sterke impuls van de overheid nodig is om bedrijven tot deze formule over te halen.

Uit een consultatieronde met diverse bedrijven blijkt dat grote bedrijven als Unilever, DSM, AKZONobel en anderen wel degelijk begonnen zijn met het introduceren van het duurzaamheidsdenken en het daarnaar handelen.

Bij het midden- en kleinbedrijf (MKB) duurt het allemaal wat langer. Maar ook daar zien wij langzamerhand het besef doorbreken van het belang van product paspoort regie (een fenomeen voor het eerst beschreven in één van onze rapporten³). In deze regiefunctie gaat men de volledige keten certificeren en biedt men een product aan dat zijn meerwaarde haalt uit duurzame productie en verwerking.

Het rapport “Duurzame producten - duurzame kansen” is ondertussen ook gepubliceerd in Marketing ResearchBase (een uitgave van Kluwer), een online databank en magazine met marktonderzoeken.

Dit rapport is echter ook een aanzet geweest tot het doen opstellen van een aantal haalbaarheidsstudies naar duurzame bedrijfsactiviteiten. Daartoe behoren een haalbaarheidsstudie op het terrein van de maatschappelijk verantwoorde visteelt onder de titel InnoFisk©, een haalbaarheidsstudie waarin wordt aangetoond dat het mogelijk is om op economisch verantwoorde wijze olie uit natuurgras (Grasol®) te maken. Verder werden twee haalbaarheidsstudies uitgevoerd naar de mogelijkheden om Single Cell Protein (Susteïne©) en lysine (een veevoederadditief) te produceren. Deze projecten worden elders in dit jaarverslag toegelicht.

Single Cell Protein (SCP) als alternatief voor soja

InnovatieNetwerk heeft een haalbaarheidsstudie laten opstellen ten behoeve van het ontwerp van een nieuw visteeltsysteem onder de naam InnoFisk 1⁴. Hierbij is ook gekeken naar de haalbaarheid van de productie op het schip van single-cell-protein (SCP) als visvoer. Als grondstoffen worden hierbij methaan en zuurstof gebruikt. De oorspronkelijke gedachte hierbij was dat als grondstof afgefakkeld methaan van off-shore gaswinningsputten gebruikt zou gaan worden. Dit bleek om meerdere redenen niet mogelijk.

Bij de verdere uitwerking van het concept door Easthouse Business Solutions BV werd geconstateerd dat SCP wel op economisch haalbare wijze kan worden geproduceerd. Ook werd duidelijk dat nog veel aan de productiemethoden kan worden verbeterd, waardoor er binnen Nederland kansen kunnen liggen om SCP, ofwel centraal en grootschalig met gebruikmaking van de “economy of scale” benadering, maar misschien ook lokaal en kleinschalig, voor de Nederlandse veevoederindustrie te produceren.

Een goede locatie kan de Rijnmond zijn waar een terminal wordt gebouwd voor de aanlanding van Liquefied Natural Gas (LNG) onder anderen uit Algerije. Nederland heeft de beschikking over een vloot van gastankers en momenteel wordt wereldwijd naar nieuwe vervoersconcepten van aardgas aan boord van gastankers gezocht. Vervoer over zee is immers de goedkoopste wijze van transporteren. Dit betekent dat een grootschalige SCP fabriek wellicht het beste als satelliet naast de LNG terminal kan worden geplaatst. Zo kan een grondstof die van waar dan ook ter wereld wordt aangevoerd op een centrale plaats in

³ Toekomstbeeld Nederland
Regieland in het jaar 20XY, rapport
nr. 03.2.020, InnovatieNetwerk
Groene Ruimte en Agrocluster,
Den Haag, januari 2003.

⁴ De InnoFisk 1, Een haalbaarheids-
studie naar een nieuw concept
voor duurzame visteelt aan boord
van een schip, herziene versie,
rapportnummer 04.2.086, mei 2005.

Nederland worden verwerkt tot SCP. Dit is het idee van een 'global for local' aanpak.

Eén van de ideeën achter deze haalbaarheidsstudie is echter ook dat een grote centrale SCP productiefaciliteit kan worden "ge-downscaled". Het is denkbaar dat de reactor waarin SCP wordt geproduceerd dermate compact kan worden gebouwd, dat ook op kleinschalige lokale productiebedrijven economisch rendabele SCP fabrieken kunnen worden gerealiseerd. Wanneer het mogelijk wordt om, ingegeven door de druk rond de mestproblematiek, lokaal mest om te zetten in methaan en ammoniak dan zou dit vervolgens kunnen worden verzameld en verwerkt in SCP reactoren. Daarmee kan een stelsel van kleinere lokale SCP fabrieken worden geplaatst die het mogelijk maken om stofkringlopen binnen de veehouderij te sluiten. Dit is het idee achter de 'local for local' aanpak.

Tenslotte is het mogelijk om biomassa of reststromen uit Nederland of biomassa aangevoerd van elders via een aantal tussenstappen om te zetten in methaan of methanol en vervolgens in SCP.

Al deze vormen van aanpak kunnen er toe leiden dat minder grondstoffen (soja en dergelijke) van elders behoeven te worden aangevoerd ten behoeve van de Nederlandse dierlijke productiesystemen. Om deze kansen nader uit te werken wordt momenteel een breder netwerk van geïnteresseerden in het concept opgebouwd in samenwerking met de Stichting Courage (zie Hoofdstuk 2.5).

Lysine als hulpstof in veevoeders in Noord-Nederland

In samenwerking met Easthouse Business Solutions BV, de Directie Noord van het Ministerie van LNV en de Stichting Dreamstart organiseerde InnovatieNetwerk als initiatiefnemer in het najaar van 2002 in Noord-Nederland een presentatie van een concept voor de productie van lysine uit plantaardige reststromen in het bijzijn van verschillende partijen (waaronder de Stichting Noord-Nederland (SNN), Applikon, AVEBE en veevoederproducenten). Lysine is een aminozuur dat grootschalig wordt toegepast voor de verrijking van pluimvee- en varkensvoeders. Productie vindt plaats in met name de V.S. en het Verre Oosten met behulp van grootschalige fermentatieprocessen. Aanleiding was een verkenning naar de mogelijkheden om het concept uit te werken naar een nieuwe bedrijfsactiviteit in Noord-Nederland.

Er bleek op dat moment te weinig belangstelling voor een verdere uitwerking omdat de marges van het eindproduct (nog) niet aantrekkelijk werden geacht. Sinds die tijd is er echter wezenlijke voortgang geboekt ten aanzien van de technologie binnen het concept. In een haalbaarheidsstudie uitgevoerd door Easthouse Business Solutions BV is vastgesteld dat, wanneer gebruik wordt gemaakt van verbeterde productietechnieken voor aminozuren, het technisch, maar vooral ook economisch mogelijk is deze nevenproductstromen op te waarderen tot een hoogwaardig ingrediënt voor diervoeding zoals lysine. Productie van bijvoorbeeld threonine, eveneens een aminozuur voor diervoeding, is nog aantrekkelijker. Het concept hiervoor is gebaseerd op een drietal uitgangspunten:

- gebruik van reststromen als grondstof voor fermentatie;

- toepassing van hoog-efficiënte (Hiperloop) fermentatie technologie;
- lokale productie voor lokale markten.

Door toepassing van dit concept is een minimale schaalgrootte benodigd van 3000 – 5000 t/jaar om een economisch rendabele business case te verkrijgen. Hiermee is een investering gemoeid van 7 – 10 M€, afhankelijk van de infrastructuur waarbinnen een dergelijke installatie zou worden geplaatst. Een dergelijke investering heeft een terugverdientijd van 2 – 4 jaar, afhankelijk van schaal, locatie, grondstof en productiekosten. De gevoeligheid voor deze parameters is in deze studie doorgerekend.

Om tot realisatie van een dergelijke productie te komen zullen investeerders moeten worden gevonden die de bereidheid hebben om in een vroeg stadium van ontwikkeling in te stappen. Hier ligt momenteel de belangrijkste barrière. Voor de overheid kan hier een belangrijke taak liggen om de investeringsdrempels en –risico's te verkleinen.

Natuurlijke weerstand/robuuste veehouderij

Eind 2004 is door onze voorzitter, de heer Kremers, het rapport “Naar een veestapel met meer natuurlijke weerstand” aangeboden aan Minister Veerman. De huidige houderijsystemen maken te weinig gebruik van de natuurlijke weerstand van het dier of verzwakken deze zelfs, o.a. door hygiëne en gebruik van antibiotica. Het bevorderen van de natuurlijke weerstand van dieren is een potentieel belangrijke extra pijler voor het dierziektenbeleid. Daardoor worden dieren robuuster en kunnen ze beter worden gehouden onder natuurlijke omstandigheden. Dit was reden om de potenties van een ander paradigma, gebaseerd op de versterking van de natuurlijke weerstand van dieren, te verkennen. Het rapport heeft zeer veel media-aandacht opgeleverd en leidde ook tot vragen in de 2e Kamer. Minister Veerman liet zich er in het RTL4 journaal positief over uit. De minister heeft ook toegezegd dat hij zou overwegen om het onderzoek in deze richting te intensiveren en de Raad voor Dierenaangelegenheden uit te breiden met immunologische expertise

Daarnaast zijn er soms zeer emotionele debatten over losgebroken, met name tussen veterinaire enerzijds en immunologen, zoötechnici en biologen anderzijds. Dit weerspiegelt dat het hier gaat om een paradigma-kwestie: van hygiëne naar natuurlijke weerstand als uitgangspunt.

Het vervolg is invulling gegeven in samenwerking met Courage, gericht op de rundveehouderij. Sterk besmettelijke dierziekten worden hierbij vooralsnog buiten beschouwing gelaten. Verwachting is dat er, met natuurlijke weerstand als uitgangspunt, forse winst geboekt kan worden op het vlak van dierziekten in de melkveehouderij.

In samenwerking met veterinaire Geert Benedictus is een discussiestuk opgesteld getiteld “Weerbaar vee”. Het discussiestuk is in een aantal workshops met wetenschappers, praktijkdeskundigen (dierenartsen en melkveehouders) en deskundigen uit de humane geneeskunde getoetst. De vooronderstelling dat bewaking en verbetering van diergezondheid en dierwelzijn in de melkveehouderij urgent is, maar nog onvoldoende als zodanig geagendeerd, werd onderschreven. De vraag is hoe we gezondheid en welzijn in de toekomst op een hoger plan kunnen tillen en welke rol daarbij het monitoren en verhogen van de natuurlijke weerstand (hypothese Savelkoul) kan spelen.

Voor het vervolg tekenen zich drie hoofdlijnen af, die in onderlinge samenhang moeten worden ontwikkeld. De eerste hoofdlijn is die van het fundamenteel strategisch onderzoek met als doel het versterken van de wetenschappelijke onderbouwing van het concept natuurlijke weerstand en het ontwikkelen van één of meer monitoringinstrumenten. Dit wordt opgepakt door een samenwerkingsverband van verschillende universiteiten (Wageningen, Utrecht, Amsterdam, Groningen, eventueel Leuven). De tweede hoofdlijn omvat onderzoek in de praktijk. Daarbij wordt gezocht naar betrouwbare, afgeleide kenmerken (o.a. koesignalen) die iets kunnen zeggen over de natuurlijke weerstand, vervolgens worden cohorten van bedrijven op basis hiervan gemonitord, bijv. bedrijven met hoogste gemiddelde leeftijd, met laagste dierenartskosten of biologische bedrijven. De derde hoofdlijn bestaat uit het ontwerp van bedrijfssystemen waarin natuurlijke weerstand en diergezondheid wordt gemaximaliseerd via fokkerij, huisvesting, voeding en management.

Schone Lei

Dit project had tot doel kansrijke opties te verkennen voor het geval (delen van) de landbouw uit (delen van) Nederland zou verdwijnen en tevens na te gaan wat met het verdwijnen van die landbouw verloren zou gaan.

De toekomst is bekeken met behulp van vier toekomstscenario's, variërend van een reactieve maatschappij tot een proactieve maatschappij. Het zijn tamelijk extreme, emoties-oproepende scenario's. Hiermee is een breed spectrum aan concept-opties gegeneerd. Tevens bieden de scenario's houvast voor een discussie over de vraag "In wat voor soort land willen wij straks leven?". Bekeken zal worden of en hoe een dergelijke discussie in 2006 vorm gegeven kan worden.

Uit de rijkdom aan mogelijke concepten is een aantal geselecteerd, dat in 2006 mogelijk verder uitgewerkt zal worden. Dit betreft ondermeer: Bioport: Rotterdam van overslag- en verwerkingshaven voor fossiele brandstoffen naar een centraal schakelpunt voor biobrandstoffen
SIM Natuur: naar een nieuwe en op moderne technologie gestoelde natuurbeleving

Multiculi: voeding als integratiekader

Geconcludeerd moet worden, dat het project weliswaar boeiende scenario's en een rijkdom aan mogelijke concepten heeft opgeleverd, maar dat de uitgangsvraag ("wat als de landbouw uit Nederland verdwijnt?") niet écht beantwoord is. Voor 2006 wordt bekeken of aan deze vraag via een andere route gewerkt gaat worden.

De Last van sturing

De overheid streeft naar het verlagen van de administratieve lastendruk. Uitgangspunt voor dit project is dat dit alleen structureel bewerkstelligd kan worden op basis van een wezenlijk andere sturingsopvatting en verantwoordelijkheidsverdeling. In samenwerking met prof. Frissen (Universiteit van Tilburg/NSOB) is op basis van dit uitgangspunt het rapport "De Last van Sturing" opgesteld. Dit concept behelst een wezenlijke andere invulling van de sturingsfilosofie, gericht op het structureel verlagen van administratieve lasten.

Voedselveiligheid, milieu, etc, worden niet zozeer beschouwd als een overheidsverantwoordelijkheid, maar als een verantwoordelijkheid van de samenleving. De overheid heeft dan vooral tot taak voor zodanige

arrangementen (met checks and balances) te zorgen dat die samenleving die verantwoordelijkheid ook waar kan maken, inclusief handhaving en normstelling. Het doortrekken van het adagium van Veerman “Van zorgen voor naar zorgen dat”. In overleg met het Ministerie van LNV is gekozen voor een concrete uitwerking van dit concept voor het thema dierenwelzijn binnen de intensieve veehouderij. LNV poogt de verantwoordelijkheid hiervoor meer bij bedrijfsleven, markt en samenleving te leggen, maar de juiste formule is daarvoor nog niet gevonden. Deze uitwerking zal in 2006 gestalte krijgen in samenwerking met prof. Frissen en prof. Van Twist (Berenschot/NSOB).

Sustainable Food Lab

Sustainable Food Lab is een internationaal samenwerkingsverband (bedrijfsleven, overheid en maatschappelijke organisaties) met als doel duurzaamheid tot mainstream te maken. De heer Van Oosten van InnovatieNetwerk participeert hierin, mede namens LNV. Er zijn 5 thema's gedefinieerd. Eén van de thema's is "Vis en aquacultuur" dat op initiatief van Van Oosten, met steun van Nutreco, op de agenda is gekomen. In eerste aanleg leidde dit onderwerp tot veel onenigheid, maar uiteindelijk is het toch doorgegaan.

Doel van dit samenwerkingsverband is om tot concrete projecten te komen. Deze kwamen aan het einde van het jaar geleidelijk in beeld. Nu het project vordert en er concrete stappen moeten worden gezet wordt het echt spannend. Het blijft intrigerend te zien hoe een groep zeer uiteenlopende personen vanuit zeer verschillende belangen (NGO, kleine producenten, grote ondernemingen en multinationals, overheden, consumentenorganisaties) en 3 continenten bijeengesmeed is tot een projectgroep rond de vraag voorbeelden ("living examples") te ontwerpen van duurzamer voedselsystemen. Er zijn 6 projecten in wording. Het projectteam rond "Vis en aquacultuur" levert één project op over een duurzame IJslandse visserij en afzetketen, dat tevens een voorbeeldfunctie heeft voor andere visserijgebieden.

Tijdens de bijeenkomst van het SFL in Costa Rica is ook aan de orde gesteld of en hoe het SFL na de eerste periode (juni 2006) kan worden voortgezet. Wij zijn van mening dat het de moeite waard is een verlenging te overwegen. Het SFL heeft kenmerken van een "vrije ruimte" waarin in zeer korte tijd mensen met totaal verschillende achtergronden en denkwerelden tot een groep zijn samengesmeed en waar projecten nu worden ontwikkeld. De uiteindelijke projectvoorstellen zullen maatgevend zijn, maar zeker is dat er unieke relaties zijn ontstaan tussen partijen die daarvoor niets met elkaar van doen hadden. De vertegenwoordiger van Unilever (van Heemstra, RvB) stelde dat Unilever samen met Oxfam (en onder leiding van WWF-USA) nu een ketenanalyse van haar activiteiten in Indonesië heeft uitgebracht, waardoor een vertrouwensrelatie is ontstaan. Volgens hem biedt SFL ook kansen op doorbraken op dit vlak en moet er blijvend in worden geïnvesteerd. Begin 2006 wordt met LNV gesproken over een mogelijk vervolg.

InnoFisk

Het concept InnoFisk omvat een duurzame manier van visteelt op schepen. Het gebruikte visvoer komt slechts in beperkte mate van vismeel, mogelijke milieuverontreiniging wordt geëlimineerd en het dierenwelzijn sterk verbeterd.

Duidelijk is dat realisatie in de praktijk op dit moment nog te hoog

gegrepen is, hetgeen vooral vastzit op de investeringskosten en de ontoereikende terugverdiencapaciteit indien alleen zalm wordt geteeld. Om wél tot realisatie te komen zal het noodzakelijk zijn meerdere vis- en schaaldieren, die potentieel een veel hogere prijs kunnen opbrengen, naast elkaar te kunnen telen. Om dat te kunnen realiseren ontbreekt echter de kennis. Daarom is gewerkt aan het ontwikkelen van een Europees, varend onderzoeksschip binnen de context van een breder visteeltprogramma. In eerste instantie is hierbij ingestoken op het realiseren van een programma binnen het Europese programma EUREKA. Dit is een programma dat samenwerking tussen kennisinstellingen en bedrijven (financieel) faciliteert. Op de laatste vergadering in 2005 van de NPC's (National Project Coördinators) van de 35 Europese lidstaten en enkele andere landen die in het EUREKA netwerk participeren, is een voorstel voor een nieuwe umbrella op het gebied van de visteelt onder de naam InnoFisk goedgekeurd. De doelstelling van deze InnoFisk Umbrella is het creëren van een Europees platform waar onderzoek op het gebied van visteelt in Europa wordt samengebracht en zo mogelijk op elkaar wordt afgestemd, door middel van het genereren en uitvoeren van projecten binnen een samenhangend werkprogramma dat de hele keten van grondstoffen en duurzame productie tot consumptie bestrijkt. In het eerste jaar zal de haalbaarheid van een dergelijk programma worden onderzocht en zullen de eerste samenwerkingsprojecten gelanceerd worden. Gebruikelijk is het dat voor het uiteindelijke programma uiteindelijk €30-50 miljoen beschikbaar gaat komen om implementatie van onderzoek te ondersteunen. Dit zou dan in 2006 kunnen gaan gebeuren. Met deze ontwikkeling zou een eerste stap kunnen worden gezet naar het dichterbij brengen van de realisatie van het concept InnoFisk.

Het EUREKA bureau in Brussel heeft aangeboden om een website in het leven te roepen, die zij ook zal bekostigen. Dat zal waarschijnlijk gebeuren onder de naam www.eureka.be/innofisk.

Aangezien er nu middelen beschikbaar gaan komen voor de verdere uitwerking van het InnoFisk concept, is overlegd over de manier waarop één en ander operationeel moet worden geregeld. Eén van de voorstellen, om op korte termijn tot de oprichting van een stichting te komen onder de naam "InnoFisk Foundation", wordt momenteel verder uitgewerkt. De operationele uitwerking van de EUREKA umbrella ligt bij Pol van den Bergen van Trencavel.

Daarnaast is er een zgn. SSA-voorstel voor een onderzoeksprogramma binnen het kaderprogramma van de EU in Brussel ingediend. Binnen Brussel is veel waardering voor onze aanpak, waarbij wij proberen het onderzoeksprogramma binnen KP6 aan te laten sluiten bij de EUREKA Umbrella InnoFisk. Verder wordt momenteel een eerste aanzet opgesteld voor een aanvraag van een grote Europese onderzoeksfaciliteit (het InnoFisk onderzoeksschip).

InnoFisk 2 (het onderzoeksschip) is opgenomen in een brochure van het Innovatie Platform Aquacultuur (IPA), waarin projecten zijn opgenomen die in de ogen van het Platform interessant zijn. Ook "Zilte Perspectieven" staat hier bij.

In Volendam is overlegd over de realisatie van een pilot project waarin diverse uit de vaart genomen vissersschepen (botters van 15 m en

kotters van 40 m) worden omgebouwd tot schepen waarop visteelt wordt bedreven. Er is steun vanuit het bedrijfsleven, de gemeente Volendam en de Provincie Noord-Holland voor het idee. Het initiatief voor dit overleg kwam vanuit de gemeente Volendam zelf.

Zilte perspectieven/Ocean Farming

De verkenningen “Zilte perspectieven” en “Zee in zicht (Ocean Farming)” (in samenwerking met STT) hebben een vervolg gekregen in een waaier van activiteiten, zoveel mogelijk gericht op realisatie van projecten in de praktijk. Andere verkenningen zitten nog in een fase van verder onderzoek. Mede als gevolg van beide verkenningen is InnovatieNetwerk gevraagd adviserend lid te worden van het Innovatie-Platform Aquacultuur. De heer Vos heeft hier zitting in genomen. Enkele ideeën uit deze verkenningen worden inmiddels door diverse partijen opgepakt:

Vanuit het Sociaal-Economisch beleidsplan 2005-2008 van Zeeland gaat de provincie ‘de mogelijkheden bezien’ om een marktbenadering te ontwikkelen voor aquacultuurproducten, waaronder zeekraal. De provincie steekt ook daadwerkelijk energie in de ontwikkeling van het Zeecultuurpark Oosterschelde (afkomstig uit “Zee in Zicht”). Een voorzichtig begin, maar het gaat dan ook wel om een ommekeer in het Zeeuwse denken.

Rijkswaterstaat is gestart met enkele plannen voor pilots voor een dubbele dijk (twee in Zeeland, één in Groningen). Ook hier worden ideeën uit “Zee in Zicht” uitgewerkt en stappen gemaakt richting realisatie. Dit is onderdeel van een Europees project “Comcoast”.

Mariene Parken/Seawing

Kern van het concept “Mariene Parken” is de combinatie van energie- en aquatische biomassaproductie op zee. Het meest vergaande idee is dat van Seawing, een drijvend platform, dat op basis van wind- en golfenergie waterstof produceert, waarmee door tussenkomst van chemo-autotrofe organismen voer voor vissen, schaal- en schepdieren wordt gemaakt, die op het platform worden gekweekt. In 2005 is een interviewronde gehouden met bedrijven uit de offshore windenergie, scheepsbouwers, vis- en mosselkwekers en het Duurzaamheidscentrum Lauwersoog. Vervolgens is met deze organisaties een workshop gehouden. Uit deze rondgang is gebleken dat het concept voorlopig niet haalbaar is. Het ontbreekt vooral aan rendabele zeewaardige drijvende infrastructuur (materiaal + productietechniek); innovatieve aquacultuursystemen die eutrofiëring van zee-milieu vermijden; business-modellen voor meervoudig gebruik van de zee; en maatschappelijk draagvlak bij burgers en overheden voor grote projecten op zee. Het idee van Seawing moet daarom vooral als een wenkend en inspirerend toekomstbeeld op de lange termijn (15-20 jaar) worden gezien. Op de korte en middellange termijn (3-5 jaar) bieden andere ontwerpen waarschijnlijk meer perspectief. In 2006 zullen enkele varianten worden bekeken, waarbij ook de combinatie van voedselproductie met windmolenparken aan de orde komt. De projectleiding voor deze nieuwe fase berust bij Ecofys.

Grootschalige kweek van zagers

In de zoektocht naar ondernemers die op een verrassende wijze nieuwe business ontwikkelen met gebruikmaking van zilte of zoute

omstandigheden, stuiten wij op een kwekerij van zagers. Zagers zijn “wormen” die van nature leven in het zilte buitendijkse slik. De gekweekte zagers worden wereldwijd als levend aas verkocht ten behoeve van de hengelsport. De ondernemer heeft een procédé ontwikkeld om droog visvoer te fabriceren op basis van plantaardige grondstoffen met een vleugje “zager”. Dit kan dienen als visvoer in de aquacultuur. In potentie heeft dit grote duurzaamheidseffecten, omdat nu visvoer vooral vismeel is. Voor gekweekte zalm is bijvoorbeeld 3-5 maal meer kg vismeel nodig dan er aan kilo's zalm gekweekt wordt. InnovatieNetwerk heeft samen met de ondernemer en de provincie Zeeland geïnvesteerd in een verkenning van de opschalingsmogelijkheden van zagerkweek op agrarische bedrijven. Daarbij zijn vooral de landschappelijke en de planologische aspecten meegenomen. Het resultaat is dat er begin 2006 een pilot “zagerkweek” zal starten op 2 landbouwbedrijven. De belangstelling vanuit agrariërs is door deze activiteiten sterk toegenomen, ook buiten Zeeland. De barrières die sommige gemeenten alsnog opwerpen kunnen er toe leiden dat de pilots wellicht in andere landsdelen (Groningen en Friesland) zullen starten. Het perspectief is dat enkele duizenden hectares met zagerkweek kunnen ontstaan. Daarmee kan een deel van de onduurzame vismeelmarkt worden veroverd met een duurzamer product.

Internationaal ontwerpatelier duurzame ontwikkeling en aquacultuur

Doel van deze activiteit is het internationaal genereren en uitwerken van ontwerpen voor een duurzame Aquacultuur. In het afgelopen half jaar is een Comité van Aanbeveling geformeerd, waarvan Rudy Rabbinge voorzitter is. Daarmee komt het project in de uitvoeringsfase.

Markt-/trendanalyse zilte landbouw

De vraag is uitgezet welke kansen op het vlak van zilte landbouw Nederland op termijn kan pakken, zowel aan de consumentenkant als aan de productiekant. Daartoe is een markt/trendanalyse in gang gezet. Deze is gericht op verwachtingen voor de consumptie van zilte gewassen (zowel food als feed) en het gebruik (energie, bloemen, farmacie) op de lange termijn (20 jaar). Het geeft richting aan de vraag waarin Nederland straks kan excelleren en welke wegen we nu vooral wel en vooral niet zouden moeten inslaan (do's en don'ts). Twijnstra The Bridge voert dit project uit samen met WUR (PRI en RIVO).

Zilt samengaan tussen landbouw en natuur

Er is een project gestart gericht op het verzachten van de scheiding tussen landbouw en natuur rond zilt, door het stimuleren van gecombineerde en wederzijdse ontwikkeling van beide. Als dit concept slaagt, kan dit een flinke doorbraak voor een zilte ontwikkeling betekenen. Nu is daar in zekere zin sprake van een impasse. Gestart is met een zoektocht naar het ontwerp van creatieve en gedurfde combinaties van zilte landbouw en natuur. Als dit inderdaad uitdagende resultaten oplevert, dan wordt dit vervolgd met een haalbaarheidsstudie voor uitvoering op concrete locaties. Dit kan liggen in fysieke combinaties op bedrijfsniveau, gebiedsontwikkeling dan wel nieuwe arrangementen.

CLM voert de opdracht uit en betreft hierin een scala aan personen en organisaties, ook waar het gaat om arrangementen met andere

combinaties zoals recreatie en natuur en landbouw-natuur op het ‘droge’.

Zilte ProefTuin

Het concept “Zilte ProefTuin” legt een spannende en innovatieve combinatie tussen het eten van zilte producten, het telen ervan, het waterbeheer en het landschap. Een dergelijke ProefTuin is de basis om een gemêleerd publiek (particulier en overheden) via de zintuigen letterlijk nader in aanraking te laten komen met een sterker zilte toekomst. In het eerste stadium wordt het innovatieve concept verder afgebakend en aangescherpt in samenwerking met Bureau Lofvers. Vervolgens wordt voor een aantal zeer verschillende locaties een intrigerende en enthousiasmerende verkenning gemaakt. Daarna wordt toegewerkt naar een consortium dat op één locatie de haalbaarheid peilt en aan de slag kan.

2.2. Veelzijdige landbouw

Buurderij

Het verschijnen van het rapport “Van Boerderij naar Buurderij” heeft medio 2004 aanleiding gegeven tot veel reacties. Deze waren in het algemeen positief. Slechts van de zijde van de georganiseerde landbouw is met enige terughoudendheid gereageerd. Positief was ook dat bijval kwam van groepen en partijen die tot nu toe niet of nauwelijks bij de plattelandsproblematiek zijn betrokken zoals kerken en organisaties die zich met bestuurlijke vernieuwing bezig houden. Het geeft aan dat de relatie tussen landbouw en platteland in menig opzicht metaforisch is voor wat maatschappelijk speelt. Daarbij speelt bij velen als overweging en overtuiging mee dat men weinig geloof heeft in het traject van plattelandsvernieuwing zoals zich dat de afgelopen 10 jaar heeft voltrokken. De overtuiging groeit dat institutionele beperkingen een belangrijke hinderpaal zijn voor vernieuwing en dat marginale wijzigingen niet verder helpen.

Er is een groot aantal inleidingen (veelal op uitnodiging) gehouden over de analyse zoals die in het rapport is gepresenteerd en over ontwerp-principes voor een buurderij.

Medio 2004 is het proces van opdrachtverlening gestart om tot ontwerpen te komen voor een nieuw type plattelandsonderneming, een Buurderij. Daarbij zijn twee ontwerprijnen gevolgd. Op de eerste plaats is een ontwerpopdracht gegeven aan een team onder regie van CLM. Het ontwerp heeft betrekking op een op zichzelf staande organisatie waarbij organisatieprincipes zijn afgeleid van levende systemen. Het wordt een “organisch” functionerende organisatie. Een tweede traject is in juli 2004 gestart met de organisatie van een workshop waar ruim 20 “tegendenkers” waren uitgenodigd. Het betrof mensen die overtuigd zijn van de noodzaak van ingrijpende veranderingen en daar op een vernieuwende wijze aan willen werken. In enkele vervolgbijeenkomsten zijn enkele ontwerpprincipes geformuleerd die de basis zouden moeten zijn voor een nieuw type plattelandsbedrijf. Vervolgens is op basis van deze ontwerpprincipes door enkele

personen, individueel en in duo's, aan het ontwerp gewerkt. Dit ontwerp is gericht op een organisatie die, in vergelijking met het eerste ontwerp, meer verbinding heeft met de omgeving. Het ontwerp krijgt het karakter van een netwerkonderneming.

Bij beide ontwerpen is gekozen voor wederkerigheid als organisatie-principe waarbij verantwoordelijkheid voor voedselproductie en beheer van een regio op zo laag mogelijk niveau is georganiseerd.

Verantwoordelijkheid krijgt weer een gezicht. In plaats van marktwerking en overheidsregulering als thans dominante sturingsbenaderingen is gekozen voor "verplichtend burgerschap" als sturingsprincipe. Dat komt onder meer tot uitdrukking in een geldloze dienstenbank. Wie veel in een regio investeert (via renteloos kapitaal of vrijwilligerswerk), krijgt ook meer invloed.

Alle ontwerpen hebben met elkaar gemeen dat ze economie, ecologie en de sociaal-culturele dimensie integreren op een zo laag mogelijk niveau. Wat in een buurtschap kan worden geregeld, hoeft niet via Brussel te lopen.

In januari 2006 zullen vier rapporten verschijnen: twee rapporten die een ontwerp bevatten voor een nieuw type plattelandsbedrijf, één rapport waarin de problematiek rond landbouw en platteland wordt verdiept en verbreed en één samenvattend rapport waarin tevens vervolgstappen worden beschreven om de buurderijontwerpen in de praktijk te laten floreren.

Contacten met belanghebbenden en belangstellenden in de Gelderse Vallei hebben geleid tot een opdracht aan de Stichting Kerk en Grond voor de eerste fasen van een toepassingstraject. Het lijkt mogelijk een gezelschap van 30 tot 40 personen met een uiteenlopende achtergrond te interesseren voor het gedachtegoed en de ontwerpprincipes van de Buurderij.

Ook in de Haarlemmermeer wordt een traject gestart. Deze regio is gekozen omdat de problematiek (twijfel over voortbestaan akkerbouw; tegelijkertijd wil men alleen al om cultuurhistorische overwegingen een deel van Haarlemmermeer open houden) indringend op tafel is gekomen na een onderzoek dat door de plaatselijke Rabobank in 2004 is uitgevoerd. Diverse bijeenkomsten zijn georganiseerd waar de principes van de Buurderij zijn toegelicht. Uit de respons blijkt dat de benadering aanspreekt. Een aantal personen heeft gekozen voor het spoor van ingrijpende vernieuwing (naast de sporen van schaalvergroting en verbreding). De gemeente speelt hierin een actieve rol. Diverse ondernemers hebben inmiddels hun belangstelling voor het buurderijconcept geuit en aangedrongen op spoed om de mogelijkheden voor realisering te onderzoeken. De opdracht voor de eerste fase is verleend.

In een tiental andere regio's is belangstelling geuit voor het buurderijverhaal. Echter, wil er sprake zijn van kans van slagen, dan moet er een breed samengestelde groep van belanghebbenden en belangstellenden zijn. Als benadering wordt gekozen dat het initiatief voor de vorming van een dergelijke groep zoveel mogelijk aan de betreffende regio wordt overgelaten.

Een opdracht is voorbereid om een aantal praktijkinitiatieven waarin buurderijprincipes (weliswaar geïsoleerd en gefragmenteerd) reeds worden toegepast, te beschrijven en opgedane ervaringen te expliciteren. Doel is dat deze ervaringen worden benut bij de buurderijtrajecten in de Gelderse vallei en in de Haarlemmermeer.

Singelgolf

Het project Singelgolf richt zich op de volgende vraagstukken:

- verbreding van de landbouw levert tot nu toe veelal een marginale economische basis voor agrarische bedrijven;
- het agrarisch landschap is weinig toegankelijk, terwijl de behoefte aan 'groene recreatie' groot is;
- golfbanen vormen enclaves, vaak niet in harmonieus geheel met het omringende landschap;
- bij aanleg van golfbanen is de grondverkopende boer er beter van geworden, maar de situatie verandert niet wezenlijk voor de omringende boeren.

Het concept beoogt een golfbaan (of cluster van golfbanen) te ontwikkelen, die als een lint door het landschap loopt, over de grond van meerdere agrariërs. De boeren blijven er boeren, maar nu met een stevige structurele economische basis via de koppeling aan een krachtige economische functie: golf. Het gaat om nieuwe organisatie- en financieringsmodellen, andere inpassing in het landschap (mogelijk bij clusters van banen leidend tot geheel nieuwe gebiedsontwikkeling), het doorbreken van het isolement van golf door een combinatie met andere functies (variërend van recreatie tot zorg) en het toegankelijk maken van het agrarisch landschap.

Voor dit project is een multidisciplinair team gevormd, bestaande uit H+N+S Landschapsarchitecten, IMPULS (economische modellen), CLM, Buiting Bosontwikkeling en F. Pont (golfbaanarchitect).

Ook de Natuur- en milieufederaties zijn betrokken. De eerste fase van conceptontwikkeling wordt begin 2006 afgerond.

Stad-land arrangementen

Afgelopen jaren is het bureau ETC als opdrachtnemer bezig geweest met het maken van nieuwe ontwerpen in de relatie stad-land. De ambitie was om het tegenstellend denken in de stad-land-relatie te doorbreken en tot nieuwe vormen van gezamenlijkheid te komen. Het identificeren van regio's en partijen om aan dergelijke nieuwe ontwerpen te werken heeft veel tijd in beslag genomen. Medio 2004 is in overleg met mede-opdrachtgever LNV (de toenmalige Directie GRR) besloten om het zoekproces te beëindigen omdat er onvoldoende uitzicht bestond op spannende ontwerpen.

Vervolgens heeft meerdere malen overleg plaatsgevonden met Purmerend, dat op zoek is naar een nieuwe identiteit. Men wil niet VINEX-gemeente worden maar de relatie met de omringende regio op een vernieuwende wijze vorm geven. Overleg op het niveau van de burgemeester heeft er uiteindelijk om uiteenlopende redenen (gebrek aan steun vanuit de Raad; relatie met andere trajecten binnen de gemeente) niet toe geleid om een ontwerptraject te starten.

In april 2005 is door InnovatieNetwerk en LNV met ETC overlegd over beëindiging van dit traject. Er zal een verdiepend rapport komen waarin ervaringen staan beschreven en worden gethematiseerd.

Voortzetting biedt onvoldoende uitzicht op succesvol project.

Tuinenrijk

Aan de basis van dit project ligt een studie van Karen de Groot en Ruut van Paridon naar de potenties van bottom-up landschapsontwikkeling voor het kleinschalige Twentse landschap. Zij zijn hiermee in 2003 cum laude afgestudeerd aan de Academie van Bouwkunst in Amsterdam.

Volgens InnovatieNetwerk roept de transformatie in het landelijk gebied, zoals die zich nu voltrekt, op drie terreinen spanning op: Het in stand houden en verder ontwikkelen van een kleinschalig landschap en de ontwikkeling van grootschalige landbouw zijn ambities die nog moeilijk met elkaar te combineren zijn.

Voor de verdere ontwikkeling van het kleinschalige landschap is het van belang dat de overgang van grotere boerenerven naar meerdere burger-eigenaren niet stagneert. Aangezien de erven te omvangrijk zijn voor individuele burgers zullen nieuwe vormen van eigenaarschap gebaseerd op meerdere eigenaren moeten worden ontwikkeld.

De verantwoordelijkheid voor het onderhoud van het landschap wordt door vertrek van boeren niet meer door hen gedragen. Er is behoefte aan nieuwe eigenaren en beheerders.

In workshops begin 2006 wordt de reeds aanwezige kennis rond het oplossen van de verschillende vragen in beeld gebracht, wordt verbinding gelegd met kennis die in andere sectoren/ervaringsgebieden mogelijk al beschikbaar is, met als doel om in kaart te brengen welke leemten in kennis er zijn.

In de gemeente Tubbergen wordt een praktijkcase uitgewerkt. De samenwerking met de provincie Overijssel en de gemeente Tubbergen verloopt goed en steeds intensiever. Een eerste inventarisatie in de gemeente Tubbergen heeft verschillende interessante locaties opgeleverd waarvan er één is gekozen als praktijkcase die in de workshops centraal zal worden gesteld. Wethouder Verbeek van de gemeente Hof van Twente heeft ook zijn interesse getoond om mee te gaan doen. Gesprekken over de invulling van die nieuwe samenwerking zullen begin 2006 plaatsvinden.

2.3. Internationale agrifoodnetwerken

Agroclusters 2020

De rapportage van Van de Geijn in opdracht van InnovatieNetwerk is in een afrondingsfase. Centraal hierin staat de gedachte dat voor het versterken van de agroclusters in 2020 een omslag nodig is naar een betere aansluiting bij voorkeuren van individuele consumenten om zo waarde te genereren, ook indien de productie van de primaire grondstoffen niet langer in Nederland zou plaatsvinden. Het essay reikt een aantal praktische instrumenten hiervoor aan, o.a. My Shop, een internet-toepassing om consumenten op basis van individuele wensen producten en diensten te laten selecteren. Via een intelligente productieketen dient het achterliggende proces van massamaatwerk te worden georganiseerd, hetgeen eveneens noopt tot innovatieve concepten. Het essay bepleit voorts een versterking van de kennisinfrastructuur voor agro-engineering (netwerk met topinstituten op het gebied van technologie, retail, marketing, ict, consumentenwetenschap).

Bioport

In de komende decennia zal zich een transitie voltrekken van een op olie- en chemie gebaseerde economie naar een op biograndstoffen gebaseerde samenleving. De huidige sterke positie van Nederland op het gebied van landbouw, chemie en logistiek biedt daarbij goede perspectieven. Hier liggen ook kansen voor de Nederlandse agroclusters, met name op het gebied van waarden toevoeging aan elders geproduceerde grondstoffen. Een eerste vereiste daarbij is dat Nederland een mainport wordt op het gebied van de internationale handelsstromen in biomassa. Met dit doel is in 2005 een verkenning gestart van de mogelijkheden voor Nederland als Bioport. Deze verkenning doet, op basis van gesprekken met stakeholders, voorstellen voor de ontwikkeling van nieuwe industriële netwerken en logistieke knooppunten op dit gebied.

2.4. Glastuinbouw 2020

In samenwerking met SIGN is de afgelopen jaren gewerkt aan het programma Glastuinbouw 2020. Na afronding van de eerste twee perioden van drie jaar elk (1999-2001 en 2002-2005) is sedert eind 2004 gewerkt aan een nieuwe agenda voor een volgende periode (2005-2008). De resultaten van interviews met toonaangevende ondernemers en (tuinbouw)bestuurders zijn in 2005 uitgewerkt tot een agendavoorstel dat door de besturen van SIGN en InnovatieNetwerk is goedgekeurd en vervolgens voor medefinanciering is voorgelegd aan het Productschap Tuinbouw. Het voorstel werd echter op het laatste moment aangehouden vanwege bestuurlijke perikelen bij LTO Nederland en de vorming van een onafhankelijke vereniging Glaskracht. De inhoudelijke voorstellen werden gebruikt om op verzoek van het tuinbouwcluster een innovatie- en kennisagenda Tuinbouw 2020 op te stellen in het kader van het sleutelgebied van het innovatieplatform Flowers & Food. Als inhoudelijke speerpunten zijn gekozen:

- Greenports
- Markt en Consument
- Intelligente kas in een intelligente keten
- Kas als Energiebron en energiewebs
- Leren innoveren

Als kennispeerpunt werd toegevoegd de vorming van het TTI groene genetica. De innovatie- en kennisagenda Tuinbouw 2020 is aangeboden aan minister Veerman van LNV en vervolgens aan het Innovatieplatform.

De innovatieagenda heeft grote waardering geogst bij bedrijfsleven en overheid. Het bedrijfsleven heeft inmiddels een jaarlijkse bijdrage van ca € 5 miljoen toegezegd (voor 5 jaar). De overheid stelt een verdere concretiseringslag als voorwaarde voor financieel commitment.

Een interessant neveneffect is dat het nogal versnipperde tuinbouwbedrijfsleven zich volledig achter deze innovatieagenda heeft geschaard en gezamenlijk deze agenda tot een succes wil maken. Inmiddels heeft men de intentie tot oprichting van een Stichting Innovatie Flowers & Food met een krachtig bestuur om in 2006 de innovatieagenda verder programmatisch uit te werken en van start te doen gaan.

Eind 2005 lijkt het er op, dat de breuk in de primaire sector glastuin-

bouw zal worden geheeld. Dat betekent dat het oorspronkelijke bestuur van SIGN weer zijn taken zal oppakken, aangevuld met enkele nieuwe leden. De intentie is het reeds opgestelde, maar aangehouden werkprogramma met Innovatienetwerk alsnog te starten. Er zal wel gekeken moeten worden in hoeverre de activiteiten in het kader van Flowers & Food een bijstelling van het werkprogramma nodig maken.

Kas als Energiebron

InnovatieNetwerk en SIGN hebben het werk op dit vlak verankerd via de Stuurgroep Kas als Energiebron, met daarin overheid en bedrijfsleven. InnovatieNetwerk is nog wel lid van de stuurgroep. Op 30 maart is officieel de bouw gestart van de eerste energieproducerende kas ter wereld. Dit gebeurde tijdens de landelijke opening van “Kom in de kas” door Herman Wijffels (SER). Wijffels uitte zich voor een groot gezelschap zeer lovend over de innovatiekracht van de glastuinbouw en in het bijzonder het project Kas als Energiebron.

De bouw van de pilot in Bergerden (door een consortium met kweker Huisman, Lek Habo en Van Anandel) is eind 2005 nagenoeg afgerond. In de aanloop ernaartoe is de cruciale warmtewisselaar verder doorontwikkeld en zijn de kwalificaties verder verbeterd. Meerdere ondernemers willen nu zelf ook al stappen zetten met deze warmtewisselaar. Niet geheel zonder risico, want het onderzoek in de pilot moet nog gebeuren. Het geeft wel aan, dat er sterke belangstelling voor is, uiteraard mede ingegeven door de sterk gestegen energieprijzen. Ook in het concept Zonneterp (zie eerder in dit jaarverslag) speelt de energieproducerende kas een belangrijke rol.

Daarnaast is door de stuurgroep een internationale prijsvraag uitgeschreven voor alternatieve concepten voor energieproducerende kassen. Er kwamen eind 2005 (kort voor het sluiten van de Call for Tender) veel voorstellen binnen van zeer interessante consortia. De heer R. Lubbers (oud premier) treedt op als voorzitter van de jury.

In opdracht van het Ministerie van LNV is door IMSA een verkenning uitgevoerd naar de haalbaarheid van de realisatie van energieleverende kassen in Noord-Nederland

Energiewebs

Het Plan van Aanpak van het innovatieprogramma “Energie-WEB” is gereed en gepubliceerd. Einddoel is een pilot met een regionaal energieweb in 2012. Tussendoelen met pilots met clusters van tuinbouwbedrijven en clusters met tuinbouw en agrobédrijven zijn voorzien in de periode ervoor (resp. 2006, 2008). Energie-web is een uitwerking van het concept Kas als Energiebron. Immers, als kassen warmte over hebben, dan kan deze restwarmte gebruikt worden om andere ruimten te verwarmen. Dat kunnen zijn zowel andere kassen, andere agrobédrijven of bedrijfsgebouwen en in het ultieme geval ook kantoren en woningen. In het rapport energie-web wordt ook uitgebreid ingegaan op de mogelijkheden tot onderlinge handel in warmte tussen de aangesloten bedrijven via een beursstelsel. Het plan van aanpak heeft een aantal partijen sterk geïnspireerd. Het heeft al geleid tot het uitwerken van een energieweb in de buurt van Venlo: 2 glastuinbouwgebieden (in ontwikkeling), een bedrijventerrein en de veiling ZON zijn verbonden op de wijze van een energieweb. Het plan is inmiddels uitgewerkt onder de naam Greenport Venlo. Ook in planvorming in de Zuidplaspolder bij Rotterdam biedt het energieweb kansen en er

worden gesprekken gevoerd over de uitwerking. Wij merken dat het gedachtegoed in de tuinbouw gretig wordt opgepakt.

Drijvende kas

Op 7 september heeft de Minister van LNV de eerste drijvende kas ter wereld geopend bij Flora Holland in Naaldwijk. De drijvende kas was een initiatief van Dura Vermeer. InnovatieNetwerk is door Dura Vermeer betrokken bij de uitwerking van het idee. Tevens hebben we een bijdrage geleverd aan de realisatie van deze pilot, wat ook zichtbaar is in de kas. Deze demonstratiekas wordt gebruikt als vergaderlocatie. De drijvende kas leverde veel publiciteit op en is inmiddels ook bezocht door Hare Majesteit de Koningin. Er wordt nu gekeken naar bedrijfsmatige realisering van drijvende kassen in situaties waar de waterproblematiek urgent is (Westland, Zuidplaspolder). Samen met het programma Leven met Water wordt een pilot voorbereid in het Westland.

Duurzame tuinbouwclusters

Het tuinbouwbedrijfsleven heeft voor de inrichting van glastuinbouw in de Zuidplaspolder een boeiend initiatief genomen voor het uitschrijven van een ontwerpwedstrijd voor een meervoudige invulling van het gebied. Twee bureaus bleken een voldoende inspirerend ontwerp te hebben gepresenteerd en werken nu aan een vervolgoopdracht. Het gebeuren rond de Zuidplaspolder is sterk geïnspireerd door het InnovatieNetwerk-rapport “Ruimtelijke Kwaliteit en Glastuinbouw”. InnovatieNetwerk draagt financieel bij, maar is tevens ook een kritische begeleider van het proces. Hoewel InnovatieNetwerk voortgang ziet in de procesgang (niet alleen tuinbouwbelangen die een plan maken, maar ook andere belangen laten meespreken), blijft er zorg over de kwalitatieve inrichting van het gebied. De tuinbouw zal echt moeten investeren in ruimtelijke kwaliteit. Dat is niet alleen een mooie architectuur, maar ook een inspirerende ruimtelijke inrichting.

Logistiek

Rond het project “Coolboxx” is een interessante meeting geweest met vooral transportbedrijven. De meningen over het concept waren zeer verdeeld. De initiatiefnemers van Coolboxx BV blijven onverminderd optimistisch en zullen dit jaar het aantal containers verdubbelen. Tevens doet men experimenten met Coolboxxcontainers op allerlei modaliteiten van vervoer (ook short sea). Dat is direct ook hun belangrijkste doel op de korte termijn: ervaring opdoen met nieuwe vervoersvormen om een voorsprong op te bouwen in de markt. het grootste leasebedrijf van containers ter wereld (onderdeel van GE) bestudeert de kansen van deze containervorm en bekijkt of dit in Europa een standaard kan worden.

Met verschillende partners (havenbedrijf Rotterdam, Provincie Zuid Holland, Provinciale waterstaat en de Drechtsteden) wordt een verkenning gedaan (illustratieproject met als werktitel: Frame) naar de effecten van de verplaatsing van de fruit port (de haven waar alle groente en fruit van overzee wordt aangevoerd) van de noordkant van de Maas naar de zuidkant. De reden is dat, als de containerisatie van het vervoer doorzet, dat alléén op de zuidoever kan worden afgehandeld. Dit heeft grote effecten op de logistiek binnen Greenport Westland en mainport Rotterdam.

Gestimuleerd door ideeën uit het speerpunt Greenports (innovatie-agenda Flowers & Food) is een verkennende ronde gestart om het transport van de op zich zeer schone producten van de groente en bloemisterij ook op een duurzamer manier te vervoeren. Het project kent als naam “Schoon product, schoon vervoer”. De tuinbouw kent een zodanige structuur dat het invoeren van biobrandstof uiterst eenvoudig is. Het bedrijfsleven en het platform duurzame mobiliteit hebben hun steun uitgesproken. Begin 2006 zullen vervolggesprekken worden georganiseerd om het voor de zomer van 2006 te kunnen introduceren.

Er is een rapport gepubliceerd waarin alle activiteiten op het gebied van dit speerpunt sedert 2002 de revue passeren. De uitdagende titel is “Niet alles hoeft snel als het maar op tijd is”.

Leren innoveren

Het is opmerkelijk dat de Tuinbouwcluster Academie zo'n goede naam heeft door de verwachtingen die ondernemers ervan hebben en de werkbijeenkomsten die tot vernieuwend inzicht leiden. Het is evenwel niet eenvoudig dat direct te vertalen in acties die ondernemers nemen. Met verschillende partijen wordt gezocht naar een hechtere financiële basis voor de komende jaren om de continuïteit te verzekeren.

Deze basis is mede onder druk komen te staan nadat de sectorcommissie Bloemisterij van het PT een bijdrage voor 2006 heeft afgewezen.

Er worden gesprekken gevoerd met o.a. LNV om een koppeling te leggen met het publiek gefinancierde onderwijsstelsel, met als eis van het bedrijfsleven dat het zijn eigenzinnige karakter niet mag verliezen. Tevens wordt bezien of de Tuinbouwcluster Academie kan worden ingebed in het Competentie Centrum leren innoveren, dat als speerpunt is opgenomen in de innovatie- en kennisagenda Tuinbouw 2020 in het kader van het sleutelgebied Flowers & Food.

Farma-eiwitten

Samen met InnovatieNetwerk heeft SIGN het project “Humane eiwitten in planten” (specifiek gericht op een ontstekingsremmer bij reuma) financieel gesteund. De andere partner is Senter/Novem (elk voor € 50.000). Het project is in september van start gegaan. De ontstekingsremmer is al in dierlijke cellen geproduceerd. Dit kan echter slechts op kleine schaal en daarom wordt getracht de stof te produceren in planten. Als dit mogelijk is, dan ontstaat een grote en kansrijke markt voor met name productie van deze grondstof in kassen. Initiatiefnemer (en patenthouder) is een klein bedrijf (Alloksys B.V). Het bedrijf werkt samen met PRI te Wageningen voor het onderzoek naar de productie in planten. SIGN en Innovatienetwerk hebben het recht bedongen om als eerste richting te geven aan het gebruik van de technologie (bijvoorbeeld voor Nederlandse tuinders) indien het komt tot een commerciële introductie.

Schoon, veilig en gezond

In het kader van het LTO project Schoon, Veilig en Gezond wordt getracht om mooie voornemens en ideeën nu echt om te zetten in commerciële afspraken tussen producenten en retailers. Dat blijkt opmerkelijk genoeg een moeizaam proces. Er worden voor diverse productgroepen (groenten, bloemen) besloten workshops gehouden. Innovatienetwerk en SIGN hebben beide financiering van het eerste

traject toegezegd. Begin 2006 zal blijken of de genomen initiatieven succesvol zijn geweest.

2.5. Rundveehouderij 2025

Courage en InnovatieNetwerk werken sinds de tweede helft van 2004 samen aan grensverleggende innovaties gericht op de toekomst van de rundveehouderij.

Courage heeft begin februari haar startdocument uitgebracht. Daarin wordt naast een impressie van de startbijeenkomst tevens de innovatie-agenda gepresenteerd. Van de 8 thema's die uit de oriëntatiefase naar voren kwamen zijn er drie met prioriteit geagendeerd door het bestuur van Courage en goedgekeurd door het bestuur van InnovatieNetwerk.

Dit zijn:

- de nieuwe ondernemer;
- melk met meerwaarde;
- maatschappelijke verankering.

Het startdocument geeft een uitgebreid overzicht van de beelden en ideeën die achter deze drie hoofdthema's schuilgaan.

Binnen deze thema's zijn in 2005 de volgende projecten van start gegaan:

Cowmunity

Het project "Cowmunity" is een concreet vervolg op de InnovatieNetwerk-studie "Melkveehouderij op schaal", die begin 2004 verscheen. Het gaat er ondermeer om de innovatievraagstukken gerelateerd aan schaalvergroting scherp te krijgen. Te denken valt dan aan onderwerpen als financiering, organisatievorm, intersectorale samenwerking en maatschappelijke waardering (natuur en landschap, dierwelzijn etc.). De dominante autonome trend naar schaalvergroting kent thans al het probleem van de 'doodgroeiers': men loopt vast binnen de huidige financierings-, organisatie- en bedrijfsstructuren. Een vernieuwing van uitgangspunten en basisopzet lijkt noodzakelijk. Daarnaast is er het risico dat de schaalvergroting zich gaat voltrekken langs de rand van wat maatschappelijke acceptabel is. Wij willen deze trend keren naar wat maatschappelijk gewenst is.

Samen met drie melkveehouders (met een samenwerkings- én investeringsintentie) en Alterra is een kernteam gevormd dat een ontwerp voor een megamelkveebedrijf in Noord Nederland gaat opleveren. De Noordelijke Ontwikkelingsmaatschappij, het Samenwerkingsverband Noord Nederland en de provincie Groningen financieren mee. De opzet is vier alternatieven uit te werken: met en zonder automatisch melken en met en zonder weidegang. Dat het bedrijf vrijwel grondloos moet worden is voor de initiatiefnemers een uitgangspunt. Intersectorale samenwerking (met akkerbouwers) is daarmee een gegeven.

Twee architectenbureaus hebben ontwerpen gemaakt voor vormgeving en landschappelijke inpassing van het bedrijf. Daarnaast zijn in een sessie met experts uit het bankwezen en de accountancy de eerste creatieve ideeën gegenereerd voor de juridische vormgeving, de verdeling van zeggenschap, quotumverwerving en financiering. Dat laatste punt is niet het minst spannend omdat ruim 80% van de investering zal

moeten plaatsvinden in melkquota. Enkele creatieve opties zijn uitgewerkt. Deskundigen van ASG verzorgen de technische uitwerking van de ontwerpen evenals een milieukundige-, arbeidstechnische- en een dierwelzijn-toets. Begin 2006 zal de studie tijdens een gezamenlijk door InnovatieNetwerk en Courage te organiseren congres over groot-schalige melkveehouderij worden gepresenteerd en bediscussieerd.

Het vervolg op het ontwerp moet een uitgebreide haalbaarheidsstudie zijn. Daar zal Courage/InnovatieNetwerk niet de voortrekker van zijn, maar bijvoorbeeld Wageningen UR. Courage kan in die fase wellicht een aantal innovatieve aspecten uit de studie voor haar rekening nemen. Samen met Alterra en Wageningen UR-ASG wordt een aanvraag voorbereid bij Transforum om dit vervolg haalbaar te maken. Na de haalbaarheidstudie zullen de boeren vervolgens de voortrekker moeten worden van een concreet businessplan.

Energy Dairy

“Energy Dairy” is een toekomstbeeld van de melkveehouderij als energieleverende sector. Ingenieursbureau Syncera heeft een verkennende studie verricht naar de mogelijke perspectieven. Daarnaast is een DVD in productie waarop de gepresenteerde concepten worden gevisualiseerd. De visie is op 29 september tegen het licht gehouden door een breed samengestelde groep deskundigen op het terrein van kleinschalige energietechnologie en veehouders met ervaring en ambitie op het terrein van energieproductie. Dat leverde een aantal aanbevelingen op voor aanpassing en nadere uitwerking van de ideeën.

De bijgestelde versie van het rapport is in december gepresenteerd aan en bediscussieerd met een groep ondernemers, hoofdzakelijk uit de melkveehouderij, die reeds actief is op het gebied van energieproductie. Tijdens die bijeenkomst presenteerde Stef Huisman (de tuinder van de pilot Kas als Energiebron in Bergerden), zijn visie en activiteiten. Samen met de ondernemers zijn innovatieopgaven benoemd (technische en organisatorische) die ertoe moeten bijdragen dat de melkveehouderij succesvol haar positie op de energiemarkt kan uitbreiden. Tevens is geïnventariseerd welke ondernemer in welk project wil participeren. Samen met de Melkveeacademie zijn innovatieworkshops georganiseerd rond het thema energieproductie.

Melk met meerwaarde

“Kleurrijke melk” is een essay van de hand van Joost van Kasteren en Carel de Vries over de perspectieven van waardecreatie in de melkveehouderij. Het essay is de persoonlijk getinte weerslag van workshops, interviews en een literatuurverkenning en heeft tot doel de discussie en gedachtevorming over waardecreatie te stimuleren en concrete suggesties te doen voor uitvoeringsgerichte projecten. Twee kansrijke casussen zullen worden geselecteerd en uitgewerkt. Het project stuit op enig verzet vanuit de zuivelindustrie, omdat zij vinden dat meerwaarde niet op het primaire bedrijf gegenereerd moet worden. Mogelijk blokkeert dit continuering van dit project in de Courage-context. Er zal dan bezien worden of InnovatieNetwerk dit in eigen beheer, mogelijk in samenwerking met LTO, oppakt.

Verder wordt gewerkt aan het ontwerpen van een waardeketen om exclusieve versproducten op een exclusieve wijze tot waarde te brengen. Er zijn hierover contacten met een ontwerpster van De Efteling, een

hoogleraar van Nijenrode, een ondernemer in de logistiek en een groep primaire ondernemers verenigd in het Streek- en Smaakverbond.

Veehouderij zonder soja

Soja is de duurste component in het veevoer, de belangrijkste bron van fosfaat- en stikstofoverschotten en alleen tegen meerprijs gegarandeerd gmo-vrij te leveren, waarbij de garanties vaak niet houdbaar blijken. Kunnen we zonder soja (een deel van) deze problemen buiten de deur houden? Er wordt in ons land al lang gezocht naar gewassen van eigen bodem die soja kunnen vervangen. Tot op heden met weinig succes. Courage/InnovatieNetwerk hebben onderzoekers van WUR opdracht gegeven om de mogelijkheden te analyseren om laagwaardig ruwvoereiwit op te werken tot hoogwaardig krachtvoereiwit (sojavervanger). Naast de beschrijving van een (reeds ontworpen) techniek zal in de verkenning vooral de nadruk liggen op de marktkansen van een dergelijk concept. Daarbij wordt zowel gekeken naar de aanbodzijde (zijn de saldo's per hectare concurrerend?) als naar de afnemerszijde (is er koopkrachtige vraag naar de diverse producten?). Verder zal in aansluiting op het onlangs verschenen rapport van innovatienetwerk "Susteïne", gezocht worden naar de perspectieven van de productie van synthetisch eiwit (single cell proteïne).

3. Rapporten

- Ontwerpen voor nieuwe plattelandsbedrijven – Een introductie van twee ontwerpen voor buurderijen (rapportnr. 05.2.113, december 2005)
- Een aandeel in de toekomst van het platteland – Een ontwerp voor een buurderij (rapportnr. 05.2.115, december 2005)
- Het leven in bedrijf – Een ontwerp voor een buurderij (rapportnr. 05.2.114, december 2005)
- Op zoek naar ontwerpprincipes voor een nieuw systeem van verantwoordelijkheden op het platteland (rapportnr. 05.2.112, december 2005)
- Persbericht 'Gemeenten onderzoeken kansen Zonneterpen' (november 2005)
- Lysine – Productie van lysine als hulpstof in veevoeders in Noord-Nederland: een haalbaarheidsstudie (rapportnr. 05.2.103, oktober 2005)
- Susteïne© - Single Cell Protein (SCP) als alternatief voor soja: een haalbaarheidsstudie (rapportnr. 05.2.102, oktober 2005)
- De kweek van zaggers op landbouwbedrijven in Zeeland (rapportnr. 05.2.104, september 2005)
- Systemen voor waterberging in glastuinbouwgebieden – Samen werken aan ruimte voor water (rapportnr. 05.2.099, augustus 2005)
- Een model voor een lokaal tuinbouwenergiesysteem – Opstap naar een regionaal energieweb (rapportnr. 05.2.108, augustus 2005)
- Innovatieprogramma Energieweb – Plan van Aanpak (rapportnr. 05.2.100, juni 2005)

- De zonneterp – een grootschalig zonproject (rapportnr. 05.2.101, juni 2005)
- Agropolis – een symbiose tussen stad en land (rapportnr. 05.2.084, mei 2005)
- InnoFisk1 – Feasibility study into a new concept for sustainable aquaculture on board of a ship (rapportnr. 05.2086E, mei 2005)
- Voortgangsrapportage ‘Zonneterp: symbiose van stad en land’ (mei 2005)
- Voortgangsrapportage ‘Nieuwe ontwerpen voor Buurderijen’ (mei 2005)
- De last van sturing – een nieuw perspectief voor de landbouw (rapportnr. 05.2.094, april 2005)
- Voortgangsrapportage ‘Susteine’ (maart 2005)
- Voortgangsrapportage ‘Opwaardering van laagwaardige reststromen’ (maart 2005)
- Van Boerderij naar Buurderij – Creatieve ideeën voor een nieuw plattelandsbedrijf – verslag van twee workshops d.d. 24 en 25 maart 2005 (rapportnr. 05.3.048, maart 2005)
- Niet alles hoeft snel.... als het maar op tijd is – Logistiek en service van het tuinbouwcluster (rapportnr. 05.2.092, maart 2005)
- AgroparkScan (rapportnr. 05.3.047, maart 2005)
- Duurzame producten – duurzame kansen. Startschot voor nieuwe initiatieven (rapportnr. 04.2.080, december 2004)
- De InnoFisk1 – Een haalbaarheidsstudie naar een nieuw concept voor duurzame visteelt aan boord van een schip (rapportnr. 04.2.086, december 2004)

4. Media

- Veranderende rol van de ondernemer/Coolboxx (Transportvisie, 31 december 2005)
- De branche moet op veranderingen inspelen/Coolboxx (Transportvisie, 31 december 2005)
- Slechte rendementen, maar wel een groeimarkt!/Coolboxx (Transportvisie, 31 december 2005)
- Onderzoek naar Zonneterp (’t Hele Westland, 29 december 2005)
- Staatssecretaris slaat eerste paal uitbreiding Van der Arend Groep/ Drijvende kas (’t Hele Westland, 29 december 2005)
- Technokas/Drijvende kas (Groot de Lier, 28 december 2005)
- Onderzoek naar haalbaarheid ‘Zonneterp’ in gemeente Westland (Groot Naaldwijk, 28 december 2005)
- Pompen alleen is te weinig, we moeten het water op/Drijvende kas (Volkskrant, 28 december 2005)
- De jaren van duur gas zijn nooit de slechtste geweest (Bloemisterij, 23 december 2005)
- Friesland Foods en Campina bepraten samenwerking/Courage (Agrarisch Dagblad, 17 december 2005)
- Glastuinbouw doet nog steeds te weinig aan zijn imago (Bloemisterij, 16 december 2005)

- Glastuinbouw zet in op versnelling energie-innovaties (Milieu Compact, 16 december 2005)
- Bij samenwerking gaan altijd heilige huisjes om/Kas als energiebron (Groenten en Fruit, 15 december 2005)
- Energieverbruik centraal in onderzoek tuinbouw (Agrarisch Dagblad, 14 december 2005)
- Elektriciteit leverende kas is baanbrekend (Agrarisch Dagblad, 14 december 2005)
- Kas als energiebron (Noordhollands Dagblad ed. West Friesland, 14 december 2005)
- Seminar Innovaties en Continuïteit bij Rabobank/Drijvende kas (Nieuwe Meerbode ed. Uithoorn e.o., 14 december 2005)
- Venlose glastuinbouw krijgt grote rol in 'energieweb' (Agrarisch Dagblad, 10 december 2005)
- Teler weet te weinig van klimaat om meer energie te besparen (Bloemisterij, 9 december 2005)
- Het zonnetje (Groenten en Fruit, 8 december 2005)
- Duurzame energie vereist lef (Groenten en Fruit, 8 december 2005)
- Tuinbouw zoekt steun voor energiebesparing (Nieuwe Oogst Noord ed. Noord en ed. Oost, 3 december 2005)
- Nieuwe kansen boer en tuinder (Nieuwe Oogst Noord ed. Oost, 3 december 2005)
- Energieproductie door superkas/Zonneterp (Milieu Compact, 2 december 2005)
- Agro-avant-garde, met o.a. Glastuinbouw, Klavertje 4, Agropark, Agroscaan (Binnenlands Bestuur, 2 december 2005)
- Glastuinbouw versnelt onderzoek naar andere toepassing van energie (Agrarisch Dagblad, 2 december 2005)
- Eerste tuinbouwkas op aardwarmte in aantocht (Cobouw, 2 december 2005)
- Glasteelt rekent op 5 procent aardwarmte (Agrarisch Dagblad, 2 december 2005)
- Plannen voor energieneutraal telen (Bloemisterij, 2 december 2005)
- Nieuwe subsidie voor energiebesparende maatregelen/Kas als energiebron (Bloemisterij, 2 december 2005)
- Draadloos meten goedkoper en sneller/Kas als energiebron (Bloemisterij, 2 december 2005)
- Drie miljoen extra voor project Kas als energiebron (Agrarisch Dagblad, 1 december 2005)
- Aardwarmtekas in aantocht (Reformatisch Dagblad, 1 december 2005)
- Eerste kas op aardwarmte in aantocht (Provinciale Zeeuwse Courant ed. Walcheren, 1 december 2005)
- Tuinbouw kijkt uit naar aardwarmtekas (Noordhollands Dagblad ed. Alkmaarsche Courant, 1 december 2005)
- Kas wordt verwarmd met heet grondwater (AD Haagsche Courant ed. Den Haag Stad, 1 december 2005)
- Gasprijs dwingt tot innovatie (Agrarisch Dagblad, 1 december 2005)
- Natuur en boeren gaan prima samen (Barneveldse Krant, 29 november 2005)
- Vookeur overslag in Waal-Eemhaven en Drechtsteden (Vakblad AGF, 24 november 2005)

- FRAME: Fruit- en groenteoverslag bij voorkeur in Waal-Eemhaven en Drechtsteden (Nieuwsbrief/Persbericht Provincie Zuid-Holland, 21 november 2005)
- Zonneterp slaat aan bij gemeenten (Agrarisch Dagblad, 17 november 2005)
- Coolboxx op proef per spoor naar Milaan (Nieuwsblad Transport, 16 november 2005)
- Loonwerkers drukken samen kosten (Nieuwe Oogst Noord ed. Oost, 12 november 2005)
- Coolboxx per trein naar Italië (Logistiek Krant, 11 november 2005)
- De gemeenten Dantumadeel (Fr.) en Nieuwveen (ZH) gaan een project 'Zonneterp' starten (Groenten en Fruit, 10 november 2005)
- Hoge olieprijs maakt agropark aantrekkelijk (Agrarisch Dagblad, 9 november 2005)
- Arnhem-Nijmegen wil status van Greenport (Agrarisch Dagblad, 8 november 2005)
- Tuinders Bergerden dubbel genomineerd (Nieuwe Oogst Noord ed. Oost, 5 november 2005)
- Lexan Thermoclear met zes-lagen-structuur (Groenten en Fruit, 4 november 2005)
- Renovatie rioolwaterzuiveringsinstallatie gereed/Zonneterp (Nieuwsblad van Noord-Oost Friesland, 4 november 2005)
- Overslag van groente en fruit naar andere locatie (Agrarisch Dagblad, 2 november 2005)
- Vuurlibel vliegt tussen goudgeel gekleurde linden/Agropark (Brabants Dagblad ed. Land van Heusden, 1 november 2005)
- Glastuinbouw gaat energie oogsten (Link Special Oost-Nederland, 31 oktober 2005)
- Wkk maakt energiebeheer op maat mogelijk (Intech, 31 oktober 2005)
- Ondernemen in Vlagtwedde, straks en nu/Agropark (Kamerkrant ed. Groningen, 31 oktober 2005)
- Zondag op TV: Energieproducerende kas Bergerden (AgriHolland, 28 oktober 2005)
- Aardwarmte biedt meeste perspectief (Groenten en Fruit, 27 oktober 2005)
- Zonneterp tussen Dokkum en Damwoude (Actief, 26 oktober 2005)
- Kinderen bieden koningin futuristisch fruit/Drijvende kas (AD Haagsche Courant ed. Westland, 25 oktober 2005)
- Californië geeft tuinders vleugels (Dagblad de Limburger ed. Venray, 21 oktober 2005)
- Koperdraadweefsel wisselt efficiënt warmte uit (Groenten en Fruit, 20 oktober 2005)
- Energieproducerende kas moet imago glastuinbouw verbeteren (Agrarisch Dagblad, 19 oktober 2005)
- Landbouw centraal bij laatste provinciebezoeken/Drijvende kas (Reformatie Dagblad, 19 oktober 2005)
- Dongeradeel en Dantumadeel willen samen zonneterp (Nieuwsblad van Noord-Oost Friesland, 12 oktober 2005)
- Plan voor groene wijk in Noordoost-Friëslân (Friesch Dagblad, 11 oktober 2005)
- Informatiemarkt tuinbouw (Bloemenkrant, 11 oktober 2005)
- Angst voor 'varkensflat' in de Bokkerij (Stentor Veluws Dagblad ed. Epe-Vaassen, 11 oktober 2005)

- Onderzoek haalbaarheid zonneterp (Nieuwe Dockumer Courant, 10 oktober 2005)
- Haarlemmermeer blijkt kansrijk voor verbreding/Buurderij (Nieuwe Oogst Noord ed. West, 8 oktober 2005)
- Sectorcommissie zet 92.000 euro opzij voor innovatie (Agrarisch Dagblad, 8 oktober 2005)
- Veel interesse voor drijvende kas (AD Haagsche Courant ed. Den Haag Stad, 8 oktober 2005)
- Gemeenten onderzoeken kansen superkas/Zonneterp (Leeuwarder Courant ed. Zuid, 8 oktober 2005)
- Zonneterp als zelfvoorziening (Nieuwsblad van Noord-Oost Friesland, 7 oktober 2005)
- Hoge gasprijen geen incident (Groenten en Fruit, 6 oktober 2005)
- Na Rijk moeten nu provincie en gemeente nog om (Groenten en Fruit, 6 oktober 2005)
- Imago (Groenten en Fruit, 6 oktober 2005)
- Op naar tweede Gouden Eeuw met China/Agropark (Financieele Dagblad, 5 oktober 2005)
- Agrariërs reageren enthousiast op stortvloed aan ideeën (Witte Weekblad ed. Badhoevedorp e.o., 4 oktober 2005)
- Vis kweken op volle zee (Telegraaf, 1 oktober 2005)
- Bollenteelt verkeert in milieu-gevaarzone (Nieuwe Oogst Magazine Gewas, 1 oktober 2005)
- Belangstellende Westlandse blikken naar Rotterdamse haven en shortsea (Mainport News, 30 september 2005)
- Boerensupers op komst/Ruraal park (Foodpersonality, 30 september 2005)
- Verdwijnen de schappen, kunnen ze blijven en in welke vorm? (Bloemenkrant, 27 september 2005)
- Tv-programma in drijvende kas (AD Haagsche Courant ed. Westland, 27 september 2005)
- Aanleg kas als energiebron in volle gang (Agrarisch Dagblad, 24 september 2005)
- Eerste energie leverende kas wordt gebouwd (Reformatorisch Dagblad, 23 september 2005)
- Energieweb moet energiekosten halveren (Bloemisterij, 23 september 2005)
- Kas van toekomst levert energie (Leeuwarder Courant ed. Zuid, 23 september 2005)
- Zure mededeling (Bloemisterij, 23 september 2005)
- Innovatie vraagt om ketengerichte aanpak (Vakblad AGF, 22 september 2005)
- Milieuproblemen bollensector: Resoluut ingrijpen is noodzakelijk (Wieringer Courant Wieringermeerbode, 20 september 2005)
- Voorproefje zet Horti Fair nu al in de schijnwerpers/Drijvende kas (Bloemisterij, 16 september 2005)
- Niet elke dijk zal zich aan de wet houden/Drijvende kas (NRC Handelsblad, 15 september 2005)
- Bollentelers moeten werken aan beter milieu (Ommelander Courant, 15 september 2005)
- Resoluut ingrijpen lost milieuproblemen op (Noordoostpolder ed. dinsdag, 13 september 2005)
- Boer en burger zoeken elkaar/Buurderij (Boerderij, 13 september 2005)

- Restwarmte basis garnalenkwekerij (Financieele Dagblad, 13 september 2005)
- Veerman opent eerste drijvende kas (Nieuwe Oogst Noord ed. Noord, 10 september 2005)
- Ontwerpwedstrijd moet nieuwe duurzame kassen opleveren (Bloemisterij, 9 september 2005)
- Wedstrijd voor snelle introductie energieproducerende kas (Bloemisterij, 9 september 2005)
- Geen wateropslag voor drijvende kas (NRC Handelsblad, 9 september 2005)
- Experimenteren achter de dijken (Binnenlands Bestuur, 9 september 2005)
- Kosten besparen in supply chain/Coolboxx (Vers Management, 9 september 2005)
- Miljoenen beschikbaar voor energieproducerende kas (Groenten en Fruit, 8 september 2005)
- Startschot voor ideeënwedstrijd glastuinbouw (Nieuwe Oogst Noord ed. Oost, 3 september 2005)
- Lijst voor experimenteel bouwen langs rivier/Drijvende kas (Barneveldse Krant, 3 september 2005)
- Aandacht voor duurzame visserij/Seawing (Nieuwe Dockumer Courant, 1 september 2005)
- Meervoudig watergebruik (Bouwen met Staal, 31 augustus 2005)
- Praktijkexperimenten met tuinbouwkassen (Milieu Magazine, 31 augustus 2005)
- Publiekspresentatie Duurzaamheidscentrum/SeaWing (Nieuwsblad van Noord-Oost Friesland, 31 augustus 2005)
- Startschot wedstrijd ontwerp een kas (Haagsche Courant ed. Zoetermeer, 29 augustus 2005)
- Buitendijks bouwen mag (Parool, 29 augustus 2005)
- Paalwoning en drijvende kas komen eraan (Brabants Dagblad ed. Uden/Veghel, 29 augustus 2005)
- Studie naar visverwerking/InnoFisk (Vis Magazine, 26 augustus 2005)
- Machtsstrijd tussen regio's en sectoren woedt voort (Groenten en Fruit, 25 augustus 2005)
- Rondetafelgesprek over verhouding kerk en boeren/Discussie over rol kerken verbetering bestaanskwaliteit (Friesch Dagblad, 24 augustus 2005)
- Alles draait om samenwerking (Nieuwe Oogst Noord ed. Oost, 20 augustus 2005)
- Kennisuitwisseling voor beter rendement (Veldpost, 20 augustus 2005)
- Glaskracht zorgt niet op voorhand voor betere belangenbehartiging (Bloemisterij, 19 augustus 2005)
- Overheidsvernieuwing (Agrarisch Dagblad, 17 augustus 2005)
- Tuinbouw moet logistiek verbeteren (Haagsche Courant ed. Westland, 9 augustus 2005)
- Vernieuwing loopt vast op regels (Agrarisch Dagblad, 6 augustus 2005)
- Pretpark in China voorbeeld Floriade (Gooi- en Eemlander ed. Eemland en Haarlems Dagblad ed. Haarlemmermeer, 4 augustus 2005)

- Agro-pretpark China inspiratie voor Floriade (Dagblad de Limburger ed. Venray en ed. Heerlen, 2 augustus 2005)
- Proef met kas als energiebron (Utilities, 31 juli 2005)
- Plantaardige sector investeert in vernieuwing (Nieuwe Oogst Magazine Gewas, 30 juli 2005)
- Strijd om ei van Columbus (Nieuwe Oogst Noord ed. Noord, 30 juli 2005)
- Onderzoek: 'Tuinbouw moet inzetten op betere logistiek' (Bloemisterij, 29 juli 2005)
- Tuinbouw scheiden in bloemen en groente (Agrarisch Dagblad, 28 juli 2005)
- Zonneterp bevordert duurzaamheid (Agrarisch Dagblad, 26 juli 2005)
- Zonneterp koppelt kringlopen aan elkaar (Agrarisch Dagblad, 26 juli 2005)
- Innovatienetwerk komt met concept zonneterp (Agrarisch Dagblad, 26 juli 2005)
- Tuinbouwsector keert landelijke LTO de rug toe (Haarlems Dagblad ed. Haarlemmermeer, 25 juli 2005)
- Tuinbouwers stappen uit LTO/Boeren slaan met Glaskracht eigen weg in (Rotterdams Dagblad, 23 juli 2005)
- De Energieproducerende Kas bestaat al (Bloemisterij, 22 juli 2005)
- Speerpunten tuinbouwbedrijfsleven (De Boomkwekerij, 22 juli 2005)
- Landbouw uit economisch systeem (Noordhollands Dagblad ed. Alkmaarsche Courant, 20 juli 2005)
- Actieagenda Tuinbouw Bedrijfsleven vraagt commitment van de overheid, dat geldt andersom ook (Bloemenkrant, 19 juli 2005)
- Agropark: proeftuin en informatiemarkt (Gelderlander ed. Betuwe, 16 juli 2005)
- Veerman wil meer geld van sector voor financiering innovaties (Bloemisterij, 15 juli 2005)
- Veerman ontvangt tuinbouwagenda (Vakwerk, 15 juli 2005)
- Branche vol innovatieve ideeën/Food Valley in teken van kostenbesparing (Transport en Logistiek, 14 juli 2005)
- Innovatie moet wateroverlast inperken (Forum, 14 juli 2005)
- Laat bedrijven die willen uitbreiden niet verstikken (Meppeler Courant en Aanpakken, 13 juli 2005)
- Wereldprimeur in Naaldwijk met drijvende broeikas (Barneveldse Krant, 11 juli 2005)
- Tuinbouwsector presenteert agenda voor de toekomst (Haagsche Courant ed. Delft, 9 juli 2005)
- Toekomstige energiemarkt vraagt flexibiliteit energiebedrijven (Bloemisterij, 8 juli 2005)
- Tuinbouw pleit voor clusteraanpak vernieuwing (Agrarisch Dagblad, 8 juli 2005)
- Kassenbouw en waterberging gaan goed samen (De Boomkwekerij, 8 juli 2005)
- Innovatieagenda tuinbouw (Haagsche Courant ed. Westland en ed. Zoetermeer, resp. 8 en 12 juli 2005)
- Oplevering demonstratiemodel drijvende kas (Groenten en Fruit, 7 juli 2005)
- Oplevering 's werelds eerste drijvende kas ('t Hele Westland, 7 juli 2005)

- Drijvende kas wereldprimeur voor innovatief Westland (Groot Naaldwijk en Groot Monster, resp. 5 en 6 juli 2005)
- Eerste drijvende kas (Noordoostpolder ed. dinsdag, 5 juli 2005)
- Ruimte voor water vraagt om ruimte voor innovatie (Bloemenkrant, 5 juli 2005)
- Stijgende energiekosten maken investeringen in innovaties noodzakelijk (Agrarisch Dagblad, 2 juli 2005)
- Eerste drijvende kas ter wereld opgeleverd (Nieuwe Oogst Noord ed. Noord, 2 juli 2005)
- Eerste drijvende kas ter wereld (de Telegraaf, 2 juli 2005)
- Waterlaag op kas (de Ingenieur, 1 juli 2005)
- Drijvende kas, meervoudig ruimtegebruik (AanbestedingsKrant, 1 juli 2005)
- Bouwen op het water, meervoudig ruimtegebruik (AanbestedingsKrant, 1 juli 2005)
- Wereldprimeur te water (Bloemisterij, 1 juli 2005)
- Telers kunnen samen leren van sensoren (Bloemisterij, 1 juli 2005)
- Verkenning grootschalige melkveehouderij in Groningen (Kijk op het Noorden, 30 juni 2005)
- Telers leren samen van scala aan sensoren (Groenten en Fruit, 30 juni 2005)
- Unieke techniek kan waterbuffering profijtelijk maken (Kijk op het Westen, 30 juni 2005)
- Innovatief bouwen kan waterschade beheersen (Cobouw, 30 juni 2005)
- Er ligt een broeikas aan de dukdalven (Algemeen Dagblad en Rijn en Gouwe ed. Alphen, 30 juni 2005)
- Drijvende kas wereldprimeur voor Naaldwijk (Brabants Dagblad ed. Tilburg west, 30 juni 2005)
- Drijvende kas in nu opgeleverd (Haagsche Courant ed. Westland, 30 juni 2005)
- Kas op het water (Parool, 30 juni 2005)
- Eerste drijvende broeikas klaar (Reformatorisch Dagblad, 30 juni 2005)
- Eerste drijvende kas opgeleverd (Haagsche Courant ed. Westland, 30 juni 2005)
- Eerste drijvende kas is af (Westland Post en BN de Stem ed. Moerdijk, 30 juni 2005)
- Broeikas op het water (Haarlems Dagblad ed. Haarlemmermeer en Noordhollands Dagblad ed. Alkmaarsche Courant, 30 juni 2005)
- Primeur: drijvende broeikas (Dagblad v/h Noorden ed. Stad en Haren, 30 juni 2005)
- Wereldprimeur met drijvende broeikas/Koppeling met wateropvang (Friesch Dagblad, 30 juni 2005)
- Wereldprimeur met drijvende broeikas (Stentor Veluws Dagblad ed. Veluwe West, 30 juni 2005)
- Drijvende demonstratiekas (Leeuwarder Courant ed. Zuid, 30 juni 2005)
- Broeikas drijft op piepschuim (Eindhovens Dagblad ed. Eindhoven-Oost, 30 juni 2005)
- Eerste drijvende kas ter wereld is klaar (Agrarisch Dagblad, 30 juni 2005)
- Drijvende broeikas wereldprimeur (Nederlands Dagblad, 30 juni 2005)

- 's Werelds eerste drijvende kas (Rotterdams Dagblad, 29 juni 2005)
- Burgers verantwoordelijk maken voor de productie van voedsel/ Van Boerderij naar Buurderij (Agrarisch Dagblad, 25 juni 2005)
- Vijf gemeenten hebben interesse getoond in stadskas (Nieuwe Oogst Noord ed. Noord, 25 juni 2005)
- Natuurvriendelijke waterberging in De Lier gereed (Posthoorn ed. Laak, 22 juni 2005)
- Weer een stap dichterbij de Kas als Energiebron (Bloemenkrant, 21 juni 2005)
- LNV kiest innovatie boven transitie voor duurzame landbouw (Milieu Compact, 17 juni 2005)
- Eerste drijvende kas ter wereld gereed ('t Hele Westland, 16 juni 2005)
- Tuinbouw in Hoge Zuidplaspolder is schoolvoorbeeld van vernieuwing (Agrarisch Dagblad, 15 juni 2005)
- Agroparken niet in belang boeren (Leeuwarder Courant ed. Zuid, 14 juni 2005)
- Stadskas in de maak (Nieuwe Oogst Noord ed. Noord, 11 juni 2005)
- Alternatieve energie/Nieuwe bronnen aanboren (Bloemisterij, 10 juni 2005)
- Ondernemen is een kunst (Vakblad AGF, 9 juni 2005)
- Windturbine in kasteelt nog te kostbaar (Agrarisch Dagblad, 7 juni 2005)
- Uit de kring komen de kwekers, uit het Westland de kwekkers (Bloemenkrant, 7 juni 2005)
- Rabobank steunt Kas als Energiebron (Nieuwe Oogst Noord ed. Noord, 4 juni 2005)
- Zeeuws platteland bruist van projecten (Nieuwe Oogst Noord ed. Noord, 4 juni 2005)
- SP: kiezen voor kleinschalige landbouw (Echo van Horst, 2 juni 2005)
- Waterberging onder kassen noodzakelijk (Agrarisch Dagblad, 1 juni 2005)
- Over de samenhang tussen energieverbruik en voedselconsumptie/ Energieproducerende Kas en Grasol (Spil, 31 mei 2005)
- Rabobank steekt 240.000 euro in Kas als energiebron (Agrarisch Dagblad, 31 mei 2005)
- Koeien-commune strijkt neer in Noord-Nederland (Nieuwe Groene Carrière, 31 mei 2005)
- Innovaties stranden op belemmeringen in wet- en regelgeving/ Martien van Kempen had lange adem (Stal & Akker, 21 mei 2005)
- Westland Energie gaat Drijvende Kas sponsoren (Agrarisch Dagblad, 19 mei 2005)
- Innovatie strandt door belemmering wetgeving/Knelpunten rondom innovaties intensieve veehouderij (Vee & Gewas, 14 mei 2005)
- Aardwarmte: kans om gebruik van fossiele brandstoffen te verminderen (Agrarisch Dagblad, 11 mei 2005)
- Het rozenbedrijf anno 2010 (Bloemenkrant, 10 mei 2005)
- Telen op tweehoog (Forum, 4 mei 2005)
- Hoe groot zijn de risico's bij hoog water? (het Waterschap, 29 april 2005)
- Tuinbouw aast op miljoenen (Haagsche Courant ed. Westland, 28 april 2005)

- Kas als energiebron is geen utopie (Groenten en Fruit, 28 april 2005)
- Bouw van 's wereld eerste drijvende kas (Bouwwereld, 25 april 2005)
- Tuinbouwcluster Academie wil broeiest ideeën zijn (Het Land- en Tuinbouwblad ed. West, 23 april 2005)
- Bouw drijvende kas (de Ingenieur, 22 april 2005)
- Eerste drijvende kas ter wereld (Bouwend Nederland, 21 april 2005)
- Project Glaskasteel toont nieuwe initiatieven voor de glastuinbouw (Agrarisch Dagblad, 15 april 2005)
- Nederlandse ambtenaren snappen niets van innovatie (Intermediair, 14 april 2005)
- Westland heeft wereldprimeur met eerste drijvende kas ('t Hele Westland, 14 april 2005)
- Bouw drijvende kas gestart (Groot de Lier en Groot Monster, resp. 12 en 13 april 2005)
- Glastuinbouw toont innovatiekracht met eerste drijvende kas (Bloemenkrant, 12 april 2005)
- Drijvende kas is visitekaartje glastuinbouw (Agrarisch Dagblad, 12 april 2005)
- Column van de gemeenteraad van Epe, o.a. over agroparken (Veluws Nieuws, 12 april 2005)
- Proef met drijvende kassen in Zuidplaspolder (Rotterdams Dagblad, 9 april 2005)
- Startsein voor kas als energiebron (Het Land- en Tuinbouwblad ed. Noord, 9 april 2005)
- Agropark ontwortelt boerenbestaan (Agrarisch Dagblad, 9 april 2005)
- Groningen aast op megastal (Oogst Landbouw, 8 april 2005)
- Dura Vermeer ziet geld in water (Financieele Dagblad, 8 april 2005)
- De glazen stad kan ook drijven (Rotterdams Dagblad, 8 april 2005)
- Tuinbouw Westland straks op het water (Cobouw, 8 april 2005)
- Bouw van Kas als Energiebron gestart (Agrarisch Dagblad, 7 april 2005)
- Zoeken naar de boerderij van de toekomst (Reformatorisch Dagblad, 6 april 2005)
- Project moet duidelijk maken of community wat voor het Noorden is (Dagblad van het Noorden ed. Stad en Haren, 6 april 2005)
- VNO-NCW Oostland informeert ondernemers over bedrijventerreinen (Telstar, 6 april 2005)
- Kas als Energiebron (Noordoostpolder ed. dinsdag, 5 april 2005)
- Start van project 'Kas als energiebron' (Haagsche Courant ed. Westland, 5 april 2005)
- Roemen is eenvoudig (Agrarisch Dagblad, 2 april 2005)
- Bieden op Bokkerij begonnen (Stentor Veluws Dagblad ed. Epe-Vaassen, 2 april 2005)
- Prikkelende stellingen op feest van PvdA de Koggen (Noordhollands Dagblad ed. West Friesland, 2 april 2005)
- Tuinbouw houdt alleen met innovatie voorsprong vast (Agrarisch Dagblad, 1 april 2005)
- Verkenning grootschalige melkveehouderij Groningen (Ommelander Courant en Eemslader, resp. 31 maart en 6 april 2005)
- Seawing levert energie en mosselen (EOS Magazine, 31 maart 2005)
- Rekening houden met water (Puur bouwen, 31 maart 2005)
- Zoektocht naar alternatieven voor pompen of verzuipen (Building Business Magazine, 31 maart 2005)

- Afwegingsmodel helpt bij keuze van waterwoning (Land+Water, 31 maart 2005)
- Kom in de kas op 2 en 3 april (Bloemenkrant, 29 maart 2005)
- Houdbaarheid AGF langer met Coolboxx (Agrarisch Dagblad, 25 maart 2005)
- De Nederlandse glastuinbouw in 2020 (Tuinbouw Magazine, 2005)
- Courage (Oogst Landbouw, 25 maart 2005)
- Eerste drijvende kas krijgt langzaam vorm (Agrarisch Dagblad, 23 maart 2005)
- Green- en mainport flirten er tijdens jaarvergadering LTO Westland lustig op los (Bloemenkrant, 22 maart 2005)
- Koe graast gelukkig nog in de wei (Trouw, 16 maart 2005)
- Drijvende staf voor Dura geen utopie (Cobouw, 15 maart 2005)
- Varken heeft er ook recht op om te aarden/Agroparken (Trouw, 11 maart 2005)
- Waterspiegel (KidsWeek, 10 maart 2005)
- Agroproductieparken (Eendrachtbode, 10 maart 2005)
- Provincie onderzoekt agrobundels (Provinciale Zeeuwse Courant ed. Walcheren, 9 maart 2005)
- Het agropark kruipt uit zijn schulp (Trouw, 5 maart 2005)
- Rellerige tante, nestbevuiler en droom (Agrarisch Dagblad, 24 februari 2005)
- Courage broet op eerste grensverleggend melkveeproject (Agrarisch Dagblad, 11 februari 2005)
- Pilot waterberging onder kassen in Westland (H2O, 11 februari 2005)
- 'Natuurlijk innovatief' thema van Kom in de Kas 2005 (Bloemenkrant, 8 februari 2005)
- Megaboerderij in Noordoostpolder moet kunnen (Stentor Dagblad Flevoland, 7 februari 2005)
- Energieproject beschikt over 5,8 miljoen euro (Agrarisch Dagblad, 5 februari 2005)
- Groen licht voor bouw energieleverende kas (Agrarisch Dagblad, 2 februari 2005)
- Vruchtbare discussie over landbouw in Aa en Hunze (de Schakel Gieten, 2 februari 2005)
- Met waterberging onder kassen kan nu de proef op de som worden genomen (Bloemenkrant, 1 februari 2005)
- Hydrocultuur (drijvende kas), één van de negen technotrends voor 2005 (FEM/Business, 31 januari 2005)
- Drijvende kassen (Mens & Wetenschap, 31 januari 2005)
- Doe uw zegje over extra kassen (Postiljon ed. 7 Pijnacker 3B Hoek, 27 januari 2005)
- Onderzoek terug naar de praktijk (Groenten en Fruit, 27 januari 2005)
- Ontwerp toekomst regio Rotterdam gereed: meer kwaliteit, meer variatie en meer tempo (de Schakel Barendrecht, 27 januari 2005)
- Landbouwdiscussieavond Rolde (Dagblad van het Noorden ed. Midden-Drenthe, 26 januari 2005)
- Rol voor PT bij CO2-emissiehandel glastuinbouw? (Bloemenkrant, 25 januari 2005)
- Hoogwaardig complex glastuinen 3B-Hoek (Havenloods ed. 3B-Krant, 26 januari 2005)

- GlasKasTeel later (Oogst Landbouw, 21 januari 2005)
- Concentreer nieuwe kassen langs de A2 (Brabants Dagblad ed. Bommelerwaard, 21 januari 2005)
- De mens gaat de evolutie besturen (Haagsche Courant ed. Delft, 20 januari 2005)
- Courage start met grootschalig melkveeproject (Agrarisch Dagblad, 20 januari 2005)
- Broertjes Das zoeken oplossingen met water (Delftse Post, 19 januari 2005)
- Energiebesparing mogelijk als proef met tijdelijk belichten slaagt (Bloemenkrant, 18 januari 2005)
- Glastuinbouw timmert aan de weg met energieleverende kas (Bloemenkrant, 18 januari 2005)
- Gesloten Kas: meer produceren met minder energie (Bloemenkrant, 18 januari 2005)
- Agropark niet te stuiten (Boerderij, 18 januari 2005)
- De ondraaglijke vaagheid van de Nota Ruimte (Agrarisch Dagblad, 14 januari 2005)
- Kasplantjes (P&O Actueel, 12 januari 2005)
- En nu nog de Nota Ruimte in de praktijk waarmaken (Bloemenkrant, 11 januari 2005)
- Andere kijk op energie is broodnodig om als sector te overleven (Agrarisch Dagblad, 8 januari 2005)

5. Lezingen/workshops

- Voorzitter stakeholdersessie Tuinbouwcluster Academie, Ger Vos, 20-12-2005, Zoetermeer
- “Happy Shrimp Farm: inspirerend voorbeeld”, presentatie startbijeenkomst Happy Shrimp Farm, Jan de Wilt, 20-12-2005, Rotterdam
- Organisatie en leiding workshop “Systeeminnovaties door nieuwe allianties” Innovatie-event, Ger Vos en Henk van Oosten, 7-12-2005, Maarssen
- “Innoveer of degenereer”, lezing voor Cumela afdeling Friesland, Carel de Vries, 23-11-2005, Donkerbroek
- “Een nieuwe toekomst voor de landbouw?”, presentatie voor agrarische ondernemers georganiseerd door de LLTB, Mathieu Wagemans, 23-11-2005, Susteren
- “De toekomst als bron voor innovatie”, presentatie voor glastuinders op uitnodiging van ABN AMRO, Henk van Oosten, 21-11-2005, Almere
- “Nieuwe organisatievormen en nieuwe financieringssystemen”, Presentatie voor Vereniging Particulier Grondbezit Groningen, Mathieu Wagemans, 18-11-2005, Midwolda
- “De belevingswaarden van het platteland”, lezing op Congres Leisure, Mathieu Wagemans, 9-11-2005, Breda
- “Innoveer of degenereer”, lezing voor federatie Agrarische Bedrijfsvoorlichting Utrecht, Carel de Vries, 11-10-2005, Bunschoten

- “Energie in de melkveehouderij”, lezing op de Dag van de Reconstructie , Jan de Wilt, 7-10-2005, Wierden
- “Buurderijen, van idee naar uitvoering”, presentatie op Innovatie-bijeenkomst, Mathieu Wagemans, 30-9-2005, Hoofddorp
- Voorzitter stakeholdersessie Greenports, Ger Vos, 28-9-2005, Utrecht
- “Toekomst voor de melkveehouderij op landgoederen”, lezing voor bestuur landgoed Twickel, Carel de Vries, 8-9-2005, Delden
- “Wat is transitie?”, presentatie voor een meeting met ondernemers over de besteding van bedrijfsgelden voor energieprogramma’s, Henk van Oosten, 12-7-2005, Zoetermeer
- “Een nieuw perspectief voor de landbouw”, lezing voor agrarische ondernemers, burgers en bestuurders, Mathieu Wagemans, 11-7-2005, Frederiksoord
- “Gaan we vernieuwen of alleen maar op herhaling?”, lezing op Congres Reconstructie Platteland Noord-Brabant, Mathieu Wagemans, 5-7-2005, Haren
- Organisatie workshop “Kansen voor nieuwe sensortechnologie in de melkveehouderij”, Carel de Vries, 4-7-2005, Spier
- “Naast schaalvergroting en verbreding is vernieuwing nodig”, lezing voor agrarische ondernemers, Mathieu Wagemans, 30-6-2005, Nieuw Venne
- Inleiding ter gelegenheid van perspresentatie Drijvende Kas, Ger Vos, 29-6-2005, Naaldwijk
- “Naar een nieuwe vorm van landbouw”, lezing voor partijen die bij plattelandsvernieuwing zijn betrokken in Zuid-West Groningen, Mathieu Wagemans, 27-6-2005, Nuis
- “Is er behoefte aan een nieuwe plattelandsonderneming in Noord Oost Twente?”, Lezing voor bestuurders, ambtenaren en ondernemers, Mathieu Wagemans, 24-6-2005, Weerselo
- “Veranderingsopgaven voor de melkveehouderij”, lezing voor de Melkveeacademie, Carel de Vries, 21-6-2005, Oude Dijk
- “Innovatie- en Kennisagenda Tuinbouw 2020”, lezing voor de werkconferentie Innovatie- en Kennisagenda Tuinbouwcluster, Henk van Oosten, 16-6-2005, Zoetermeer
- “Veranderingsopgaven voor de melkveehouderij”, lezing voor de Melkveeacademie, Carel de Vries, 14-6-2005, Heino
- “Moed om te veranderen”, lezing voor de vakgroep Melkveehouderij LTO, Carel de Vries, 9-6-2005, Nijkerk
- Dagvoorzitter stakeholders conferentie Innovatiecentrum Zeecultuur, Ger Vos, 8-6-2005, Tholen
- Voordacht over innovatie voor Gedeputeerden provincie Zeeland, Henk van Oosten, 7-6-2005, Middelburg
- Organisatie workshop “Kansen voor nieuwe sensortechnologie in de melkveehouderij”, Carel de Vries, 7-6-2005, Dwingeloo
- “Zonneterp: een duurzame combinatie van woningen en kassen”, lezing op symposium van RIONED/STOWA , Jan de Wilt, 2-6- 2005, Meppel
- “Moed om te veranderen”, presentatie voor bestuur Friesland Foods, Carel de Vries, 31-5-2005, Steenwijk
- “Toekomst bollenteelt: kansen voor systeeminnovaties”, voordracht op workshop over de toekomst van de bollenteelt, Henk van Oosten, 11-5-2005, Amsterdam

- "Toekomst melkveehouderij op landgoederen", lezing voor Pachtvereniging Natuurmonumenten, Carel de Vries, 25-4-2005, Vorden
- "Toekomst van melkveehouderij op landgoederen", lezing Jaarcongres Federatie Particulier Grondbezit", Carel de Vries, 23-4-2005, Exel
- "Een Buurderij in het Mergelland?", presentatie voor bestuurders en agrarische ondernemers, Mathieu Wagemans, 18-4-2005, Gulpen
- "Innovatie in de agrosector", gastcollege aan de Rijksuniversiteit Utrecht, Jan de Wilt, 8-4-2005, Utrecht
- "Naar een nieuw systeem van verantwoordelijkheden op het platteland", presentatie voor bestuurders PvdA Noord-Holland, Mathieu Wagemans, 1-4-2005, Opmeer
- "Landbouw in transitie: Lessen voor de Bouw", Presentatie voor topmensen uit bouw en rijksoverheid in het kader van de transitie van de bouwsector, Jan de Wilt, 29-3-2005, Den Haag
- Organisatie en leiding workshop: "Merken, de toekomst voor de landbouw?", Dag van de Toekomst, Ger Vos, 23-3-2005, Arnhem
- "Innoveren om te overleven", lezing op uitnodiging van Campina/HAS Den Bosch, Carel de Vries, 16-3-2005, Zaltbommel
- "Agroparks: a sustainable perspective", Presentatie bij het werkbezoek aan Archer Daniels Midland Companyk, Jan de Wilt, 10-3-2005, Decator, Illinois, USA
- "Een pleidooi voor echte vernieuwing van de landbouw", lezing voor bijeenkomst georganiseerd door Rabobank en Gemeente Haarlemmermeer, Mathieu Wagemans, 7-3-2005, Rijssenhout
- "Nieuwe ontwerpen voor buurderijen", presentatie voor LNV, Mathieu Wagemans, 7-3-2005, Den Haag
- "Courage en aanpak van de agenda", lezing voor Agrarische Businessclub, Carel de Vries, 23-2-2005, Surhuisterveen
- Organisatie Workshop "Melk met Meerwaarde", Carel de Vries, 23-2-2005, Baarn
- "Perspectief voor de landbouw in een kleinschalig landschap", bijeenkomst georganiseerd door de Gemeente Aa en Hunze, Mathieu Wagemans, 27-1-2005, Rolde
- "Nieuwe Plattelandsondernemingen", lezing PHLO Wageningen, Mathieu Wagemans, 26-1-2005, Wageningen
- "Innoveren om te overleven", lezing op uitnodiging Rabobank, Carel de Vries, 11-1-2005, Baarle Nassau
- "Kennis en Innovatie", presentatie voor staf LTO, Henk van Oosten, 8-1-2005, Zoetermeer

Voeding voor een Gezonde Samenleving

1. Doel en ambitie

Het thema rondom voeding heeft in 2004 een omslag gemaakt. De focus werd verschoven naar de relatie tussen voeding en gezondheid, met als belangrijkste thema obesitas. Het doel was concepten te ontwikkelen die bij zouden kunnen dragen aan een doorbraak in de trend richting almaar toenemende gewichtsproblemen in de samenleving.

2. Projecten

Systeemanalyse overgewicht

Eén van de aanbevelingen die is voortgevloeid uit de evaluatie van vijf jaar InnovatieNetwerk, is dat de keuze van vraagstukken van InnovatieNetwerk systematischer moet worden aangepakt. Liefst in de vorm van een systeemanalyse: een analyse van de samenhang tussen de belangrijkste invloedsfactoren en invloedrijke actoren rond een maatschappelijk thema. Zo'n systeemanalyse moet inzicht geven in de vraag waarom een vraagstuk hardnekkig is en waar wellicht slimme aangrijpingspunten voor doorbraken liggen.

Het onderwerp overgewicht – om preciezer te zijn: het verschijnsel van toename van overgewicht bij (steeds groter wordende) groepen in de samenleving – is gebruikt als casus voor zo'n systeemanalyse. Met behulp van experts op dit gebied van de Universiteit Nijmegen is hier in drie

sessies aan gewerkt. Deelnemers waren betrokkenen bij Innovatie-Netwerk. Een belangrijke informatiebron voor de sessies was een serie interviews over de achtergronden van overgewicht, afgenomen door twee journalisten (Diny Schouten en Hans Siemes). De geïnterviewden zijn experts op zeer uiteenlopende terreinen, variërend van immunologie en diervoeding, tot bewegingsfysioloog en voedingspsychologe. De systeemanalyse heeft laten zien dat overgewicht een verschijnsel is dat volledig samenhangt met de leefstijlen die passen bij de moderne samenleving. De veelheid aan prikkels die leiden tot toename van overgewicht zijn tezamen krachtiger dan de prikkels die de trend tot staan brengen. De systeemanalyse maakte dan ook duidelijk dat veel van de initiatieven die we als samenleving ondernemen om het tij te keren nauwelijks helpen of zelfs averechts kunnen werken. De resultaten van de drie sessies zijn als input gebruikt voor een publieksbijeenkomst over overgewicht (zie elders in dit jaarverslag).

Smaaklessen

Het concept “Smaaklessen” beoogt de afstand tussen consumenten en de (oorsprong) van voeding kleiner te maken, zodat de bewustwording van wat men eet toeneemt, hetgeen kan leiden tot een meer verantwoord voedingsgedrag. Eten wordt ook geplaatst in de context van genieten en veel minder in de sfeer van waarschuwingen voor mogelijke risico's. Vanuit het uitgangspunt, dat een trendbreuk vooral gestalte moet krijgen via een groter bewustzijn bij de jeugd, is in samenwerking met o.a. Piere Wind (topkok) een smaaklespakket ontwikkeld voor basisscholen. Dit werd als eerste geïntroduceerd op de basisscholen in Rotterdam. Andere partijen hebben nu het initiatief genomen om tot een brede invoering in het basisonderwijs te komen. Smaaklessen is een mooi voorbeeld van een concept dat zonder verdere intensieve bemoeienis van ons zijn weg vindt in de praktijk. Precies zoals Innovatie-Netwerk beoogt te werken.

Er is een businessplan Smaaklessen (gericht op landelijk invoering) opgesteld door VWO-campus samen met de Hoger Agrarische Scholen, het Voedingscentrum, Kennisnet.nl en LNV. Voor de implementatie van de Smaaklessen wordt nu overlegd over het beschikbaar stellen van een eerste bedrag van 2 M€ voor de uitrol van Smaaklessen bij 15% van het basisonderwijs.

Basis voor het businessplan was de haalbaarheidsstudie “Wij willen Smaaklessen” gericht op de waardering en wenselijkheid van een smaaklespakket in het basisonderwijs, waaruit bleek dat er veel belangstelling binnen het onderwijs bestaat voor de aanpak en implementatie van smaaklessen.

De aftrap voor een brede invoering is gegeven op een symposium, waarbij Ad Veenhof (Wessanen) namens de Taakgroep Voeding voor een Gezonde Samenleving van InnovatieNetwerk de opening verzorgde. Pierre Wind nam de culinaire verzorging voor zijn rekening. Er waren 55 aanwezigen op de conferentie. Op dezelfde dag is voor 600 k€ aan Smaakles voorstellen voor de LNV-RIGO regeling ingediend. Het lijkt er echter op dat méér middelen worden vrijgemaakt. Tijdens de conferentie hielden zowel Prof. Hans Brug (Erasmus Universiteit), LEI onderzoeker Hans Dagevos en Jan Steenmeijer van de HAS in Leeuwarden een warm pleidooi voor de Smaaklessen.

Kennisnet.nl heeft samen met VWO-campus en Pierre Wind een film gemaakt over de Smaaklessen.

59

Op 20 april was de officiële inauguratie van de nieuwe Directie Kennis van LNV in aanwezigheid van Cees Veerman. De Smaaklessen werden daar als één van de nieuwe speerpunten gepresenteerd.

VWO-campus heeft zich op de Life Style dagen van GroenLinks in Nijmegen gepresenteerd met een demonstratie van de smaaklessen samen met Pierre Wind. GroenLinks heeft veel belangstelling voor het project Smaaklessen omdat zij een initiatiefnota onder de titel Lekker Leven (plan van aanpak overgewicht bij kinderen) heeft opgesteld en zich meer willen bezighouden met voeding en eten. Marijke Vos is de trekker van dit onderwerp bij GroenLinks.

Er is door InnovatieNetwerk een basis gelegd voor een intensieve samenwerking met Hans Krosse, directeur van het NIGZ om samen met het Cito in het verlengde van de Smaaklessen een lespakket onder de titel “ZESL” voor het VMBO te maken en te verspreiden. Ondermeer Goof Buijs, de programmacoördinator van de onderwijsactiviteiten van het NIGZ, gaat actief hierin meedraaien. Binnen het VMBO is de gewichtsproblematiek ernstiger dan in het hogere onderwijs. Invoering in het VMBO zou mooi aansluiten bij de zich uitbreidende activiteiten in het basisonderwijs.

De Gruitsjop (Celebrate Food)

De Gruitsjop richt zich op het ontwerp van een winkel die gezond en verantwoord koop- en consumptiegedrag stimuleert. Dit vanuit de gedachte dat de inrichting van een winkel een belangrijke invloed heeft op het koopgedrag van de consument.

Begin 2005 zijn de ontwerpen van 5 jonge ontwerpers uit 5 landen vastgelegd in het rapport “Celebrate Food” en met een 65-tal belangstellenden besproken. Genieten van eten nam in de ontwerpen een belangrijke plaats in. De National Consumers Council (UK) toonde veel belangstelling voor de ontwikkelde ideeën en heeft het rapport verspreid in Engeland binnen de overheid en branche-organisaties. De Noorse tegenhanger van het Nederlandse VMT heeft een verslag over de bijeenkomst in Maarssen op hun website geplaatst en heeft er een artikel aan gewijd. Ook in Nederland besteedden vakbladen (Voeding Nu, VMT, Items) aandacht aan het concept. Celebrate Food werd door de journaliste Marianne Heselmans op uitnodiging van “The Norwegian Seafood Festival” in Bergen (Noorwegen) gepresenteerd.

De gemeente Wageningen, de provincie Gelderland en het Food Valley initiatief willen graag ontwerpen uit het rapport “Celebrate Food” implementeren bij een nieuw te bouwen supermarkt. In het gesprek met twee wethouders in Wageningen en de trekker van Food Valley werd bevestigd dat het concept “Gruitsjop/Celebrate Food” weliswaar uitermate interessant is, maar dat het hele idee valt of staat met het beschikbaar hebben van een goed uitgewerkt business model.

Wageningen wil betrokken blijven bij de uitwerking van het concept en heeft Tamara Mulders, senior beleidsmedewerker bij de gemeente Wageningen aangewezen als contactpersoon.

Marieke van Doorn (ex imagineer van de Efteling) heeft voor de verbeelding van het concept Gruitsjop twee zogenaamde interieur-collages gemaakt. In de eerste staan de termen: nostalgie, natuur, oude zekerheden, authenticiteit centraal (feitelijk de stijl van veel life style bladen als Libelle, Margriet, Landleven, e.d.). In de tweede wordt gefocust op: natuur, zuiverheid, feestelijk, kleurrijk en mystiek in een kleurstelling waarin blauw overheerst.

Prof. Berry Eggen en Prof. Kees Dorst van de “User Centered Engineering Research Group” van de Technische Universiteit Eindhoven / Department of Industrial Design gaan het boekje “Celebrate Food” gebruiken als inspiratie voor een design case binnen een college voor eerstejaars studenten Industrial Design.

Op weg naar realisatie van de Gruitsjop zijn gesprekken gevoerd met Ed Hendriks (Agro&Co/ZLTO), Kitty Koelmeyer (hoogleraar Retailing & Marketing van Nyenrode), de groep Smart-Allianties, Nova Care, Friesland Foods, Shakies, Odin, Natudis en het Productschap voor Tuinbouw. Daarmee is een netwerk ontstaan van partijen die in de startblokken staan om businessmodellen te ontwikkelen.

De Engelse National Consumers Council heeft besloten tot samenwerking met InnovatieNetwerk ten behoeve van het ontwikkelen van een aantal benchmarks (duurzaam, kwaliteit, e.a.) voor het beoordelen van supermarkten verspreid over de Europese Unie. Ook de Nederlandse Consumentenbond wil hieraan meewerken en heeft een initiatiefvoorstel van InnovatieNetwerk voor het formeren van een Europees netwerk van consumentenorganisaties ingebracht in de Europese koepelorganisatie van consumentenorganisaties. Eveline Vaane (Mansholt Graduate School) is de externe trekker van dit project.

Eeticons

“Eeticons” is een concept dat zich richt op het ontwerpen van een wijze van etikettering die relevante, aan gezondheid gerelateerde eigenschappen van een product op eenvoudige wijze zichtbaar maakt. De huidige wijze van etikettering schiet zijn doel voorbij door de veelheid en onbegrijpelijkheid van de informatie. De noodzaak dringt zich op van een geheel nieuwe wijze van etiketteren.

Een consortium van Laurus en Nedap heeft interesse getoond voor een pilot en wil hiertoe ook overleg met Wageningen en Food Valley in relatie tot de pilot “supermarkt van de toekomst”. Daarmee is een integratie met het concept Gruitsjop in beeld gekomen, omdat door de toepassing van geheel nieuwe technologie ook een andere opzet voor de “supermarkt van de toekomst” noodzakelijk wordt.

Er is een tekst voor een brochure voor gebruik in het VMBO gemaakt over de manier waarop informatie op etiketten kan worden gelezen en geïnterpreteerd. Deze tekst is getest in een aantal proefflessen bij het VMBO. Leerlingen én onderwijzend personeel waren enthousiast over de aanzet voor de brochure. Uit de proefflessen bleek dat de jongeren (maar ook de leerkrachten) eigenlijk geen enkel idee hebben van de informatie op huidige verpakkingen, het zegt ze helemaal niets! Door de betrokken leerkrachten worden nu lesbrieven opgesteld die leerkrachten kunnen helpen bij het geven van lessen over voedsel-

etikettering. Het geheel (brochure én lesbrieven) wordt met Diana Krabbendam en ontwerpers (Renewmedia en 310K) uitgewerkt tot een aantrekkelijke en spannende brochure voor gebruik in het onderwijs. Om de nieuwsgierigheid bij jongeren op te wekken wordt de nieuwe techniek van “semacodes” in de brochure toegepast. Semacodes zijn kleine plaatjes (een nieuwe generatie barcodes) waarvan je een foto kunt nemen met de mobiele telefoon, waarna je wordt doorgeschakeld naar een website (www.eeticons.nl). Elke semacode heeft zijn eigen URL. De bedoeling is nu dat er bewegende Eeticons (animaties) worden gekoppeld aan deze semacodes/URL's, zodat in het boekje (voorlopig acht) semacodes met elk een eigen URL/Eeticon kunnen worden verstoppt. Achter deze Eeticons zit natuurlijk een verhaal: wat betekent de Eeticon en wat kun je er van leren over je voeding. KPN heeft belangstelling om mee te doen, omdat deze aanpak een doorbraak kan geven ten aanzien van de verouderde barcodes en volledig nieuwe manieren van informatievoorziening in gang kan zetten

De naam “Eeticons” is inmiddels gedeponereerd als merknaam.

Oerdis

In dit concept wordt geprobeerd een basis te leggen voor een soort ideaalbeeld voor onze voeding. Uitgangspunt is daarbij de reconstructie van het dieet van onze verre voorouders. Algemeen wordt immers aangenomen dat Nederlanders zo groot zijn vanwege onze goede voeding. Maar anders dan vaak gedacht, werden onze vroege voorouders even lang, zo niet langer, dan wij momenteel worden. We kunnen dus ook stellen dat de oermens zich blijkbaar zeker zo goed voedde als wij tegenwoordig.

Aan de hand van archeologisch, antropologisch, etnografisch, paleontologisch en palynologisch onderzoek kan in beginsel het dieet van onze voorouders worden gereconstrueerd. Met die kennis op zak kan vervolgens door voedingsdeskundigen een “archetypische” voedsel-piramide worden opgesteld.

Deze reconstructie zou dus een beeld geven van de samenstelling van het oermenu (“Oerdis”) van de mens waar wij in de loop van de evolutie zowel qua biochemie als qua eetgedrag mee vertrouwd zijn geraakt. Het ontwikkelen van een archetype van onze voeding kan een nieuw licht werpen op de ontwikkeling van een ideaalbeeld voor onze voeding. Dat kan de basis vormen voor een benchmark voor een gezonde voeding, een leidraad waarmee helder kan worden gecommuniceerd over een gewenst voedingspatroon. Daarmee is het natuurlijk niet zo dat de “natuurlijke” voeding van de oermens per definitie gezonder was, omdat zij meer dan wij tegenwoordig te maken hadden met schadelijke inhoudsstoffen als schimmeltoxines en plantengiften.

Er is een eerste voorzet over het concept Oerdis op papier gezet.

In kwalitatieve zin zijn er vorderingen gemaakt ten aanzien van de reconstructie, in kwantitatieve zin is dit een veel lastiger opdracht zodat een reconstructie van een schijf van vijf van onze oervoeding nog niet binnen handbereik is.

Liesbeth Smits van het Amsterdams Archeologisch Centrum heeft het concept verder uitgewerkt, met gebruikmaking van kennis uit een drietal nog niet betrokken onderzoekdisciplines: antropogenetica, populatiegenetica en voedingsleer. In een gesprek met de geneticus

Prof. Charles Buys in Groningen is bevestigd dat onze genetische constitutie in de afgelopen 35.000 jaar volledig is gepreserveerd (geen genetic drift). Dat is een sterke basis voor de verdere uitwerking van het concept Oerdis.

Publieksdebat Overgewicht te lijf! (Communiceren over eten III)

In de Rode Hoed in Amsterdam is onder leiding van Felix Meurders een succesvolle bijeenkomst geweest met ruim 40 deelnemers over mogelijk baanbrekende oplossingsrichtingen ten aanzien van overgewicht en - in het bijzonder - obesitas. Bij de organisatie is samengewerkt met PR-bureau PlusProject. Het merendeel van de bijna 70 ideeën die tijdens de bijeenkomst naar voren werden gebracht past in vier clusters: 'de schoolomgeving' (bewegen, eten, proeven, etc.), 'de wijk' (gezonde leefomgevingen, zowel fysiek als sociaal), 'informatie-die-ertoe-doet' (informatiesystemen waar individuele consumenten iets mee kunnen), en 'plezier' (wat je ook doet: blijf weg van geboden en verboden). De uitkomsten van deze sessie zullen worden gebundeld met de door Diny Schouten en Hans Siemes opgestelde compilatie van interviews met specialisten op dit terrein (zie item systeemanalyse overgewicht).

MultiCuli

Nederland kent een groot aantal culturen met elk hun eigen manier van leven en hun eigen manier van eten. In Nederland kennen we ook een enorm aanbod aan restaurants die ons maaltijden kunnen voorzetten uit een veelheid aan landen en culturen. Er wordt soms wel eens gezegd dat de pizza's die je hier kunt eten overdadiger en lekkerder zijn dan wanneer je ze in Italië bestelt.

Op onze markten koop je groenten en fruit van over de hele wereld. Autochtone Nederlanders koken ook multicultureel: naast de piepers staat er niet zelden een Indonesische, Thaise of Fusion maaltijd op het programma. Het multiculturele eten is bij autochtone Nederlanders breed geïntegreerd.

Dat integreren gaat echter veel minder op voor de mensen die met de multiculturele maaltijden naar ons land meekwamen. Sociaal-culturele integratie (sociale cohesie) blijkt veel moeilijker. Hier kunnen we dus bepaald niet zeggen dat de liefde via de maag gaat. Maar ook integratie van Nederlandse kook- en eetgewoonten bij allochtone Nederlanders is niet vanzelfsprekend.

In de zoektocht naar nieuwe kansen binnen het sterk veranderende krachtenveld en het pakket aan activiteiten binnen de landbouw is vanuit het project "Schone Lei" naar voren gekomen dat activiteiten rond eten mogelijk ook kunnen worden gebruikt als een instrument voor maatschappelijke integratie. Met de vaststelling dat dit onderwerp nieuwe kansen kan bieden is dit concept ontstaan, met als doel om autochtone en allochtone Nederlanders samen te brengen om samen inkopen te doen, samen te koken en waar mogelijk ook samen te eten en zo uiteindelijk de mate van integratie tussen autochtone en allochtone Nederlanders te versterken via ons eten. Het samenbrengen van culturen kan op vele manieren, door sport, cultuur en huisvesting. Een basale vorm van integratie is misschien wel het gemakkelijkste via onze meest basale behoefte: de dagelijkse maaltijd, en het voorbereiden en eten daarvan. Wanneer we in staat zijn om verschillende culturen samen te

brengen rond dit dagelijkse ritueel om elkaars gewoonten en gebruiken beter te leren begrijpen, dan is dit een belangrijke stap voorwaarts in het integratieproces van onze multiculturele samenleving.

In de zoekfase is de te ontwikkelen aanpak beperkt tot Den Haag. Den Haag is bij uitstek multicultureel en heeft ook die uitstraling. Er is een aanzet gemaakt voor de uitwerking van het concept met een vijftal bureaus op het terrein van reclame, communicatie en PR. Verder is er een fact finding studie uitgewerkt door Inter Cultural Consult naar activiteiten die “eten” of “voeding” koppelen aan integratievraagstukken.

Gezond II

Van de brochure “Gezond?” die gaat over het gebruik van additieven in onze voeding zijn ondertussen 12.000 exemplaren bij een veelheid aan scholen (ook in Suriname) verspreid. Omdat regelmatig werd gevraagd of er lesbrieven bij deze brochure zijn is een eerste aanzet voor dit aanvullende lesmateriaal opgezet. Ook de tekst van de brochure werd aangepast naar de stand van de huidige kennis. In 2006 zal de nieuwe brochure met de bijbehorende lesbrieven beschikbaar komen.

3. Rapporten

- Wij willen smaaklessen© - Voorstel voor de implementatie van het programma Smaaklessen© in het (basis)onderwijs (rapportnr. 05.2.119, december 2005)
- Eetenswaardigheden & Eeticons - een nieuw systeem voor informatie over levensmiddelen (rapportnr. 05.2.109, augustus 2005)
- Wij willen smaaklessen – Marktonderzoek naar de waardering en wenselijkheid van een Smaaklespakket in het basisonderwijs (rapportnr. 05.2.091, maart 2005)
- Nieuwsbrief ‘Smaaklessen’, maart 2005
- Celebrate Food – fruitful interactions (rapportnr. 05.2.088, januari 2005)

4. Media

- Smaaklessen verbeteren inzicht in voeding en voedsel (Zuivelzicht, 23 november 2005)
- Les in leed en ellende/Smaaklessen (Elsevier, 12 november 2005)
- Smaakles voor scholieren (Zuivelzicht, 17 oktober 2005)
- RUG start onderzoek naar duurzaam consumentengedrag (Zuivelzicht, 17 oktober 2005)
- Smaakweek (Elsevier, 15 oktober 2005)
- Inlevingsvermogen is eerste vereiste/Hans Rutten (LNV-Nieuwsbrief Ondernemen in innovatie, oktober 2005)

- LNV: groente leren eten op school (Voedingsmiddelen Industrie Nieuws, 30 september 2005)
- GroenLinks-plan Lekker leven/Smaaklessen (Voeding Nu, 30 september 2005)
- LNV wil smaaklessen op school (Agrarisch Dagblad, 24 september 2005)
- Leer kinderen gezonder en lekker leven (Gooi- en Eemlander ed. Eemland, 23 juli 2005)
- De ideale supermarkt (RetailTrends, 30 juni 2005)
- Een kookwegenwacht of een voedingsombudsman (Voeding Nu, 30 juni 2005)
- Smaaklessen moeten jeugd leren waar voedsel vandaan komt (Santé, juni 2005)
- Smaaklessen moeten jeugd voedingsbewust maken (Voedings-Magazine, juni 2005)
- Jonge ontwerpers creëren ideale supermarkt (MKB-net Nieuwsbericht, 10 mei 2005)
- Ontwerpers kiezen voor supermarkt met beleving (Voedingsmiddel entechnologie VMT, 22 april 2005)
- Zo worden onze kinderen bang van lekker eten (Trouw, 12 april 2005)
- Smaaklessen op scholen (LNV Met Name, 5 april 2005)

5.

Lezingen/workshops

- Organisatie workshop Communiceren over eten III, Henk Huizing en Hans Rutten, 29-11-2005, Amsterdam
- Dagvoorzitter workshops Openbaarmaking Keuringsgegevens (LNV, VWS, VWA), Ger Vos, 19-5-2005 en 14-12-2005, Den Haag
- Voorzitter workshop Smaaklessen, Henk Huizing, 1-4-2005, Bennekom
- Presentatie Gruitsjop/Celebrate Food op congres “Norsk Sjomat Fiskeriforum” op uitnodiging van “The Norwegian Seafood Festival”, Marianne Heselmans (mede namens InnovatieNetwerk), 30-3-2005, Bergen, Noorwegen
- Deelname paneldiscussie Stichting Duurzaam Voeden (DuVo), Henk Huizing, 18-3-2005, Vught

1. Doel en ambitie

De ambitie binnen dit thema is om middels leerprocessen de methoden voor de ontwikkeling én implementatie van grensverleggende vernieuwingen voortdurend aan te scherpen en te verbeteren en onze professionaliteit op dit vlak steeds verder te vergroten. Verder zijn binnen dit thema enkele activiteiten opgezet gericht op 'het verantwoorden' van het werk van InnovatieNetwerk.

Het jaar 2005 was het laatste jaar van de eerste periode van InnovatieNetwerk. In dit jaar is het belangrijk geweest om vast te stellen of InnovatieNetwerk zowel inhoudelijk als procesmatig de goede dingen op een goede manier heeft gedaan.

De uitkomsten van de activiteiten die binnen Lerende Netwerken (LN) zijn ontplooid, hebben een bijdrage geleverd aan het beantwoorden van groot aantal van de onderstaande vragen die de afgelopen jaren centraal hebben gestaan:

1. Is het gelukt om nieuwe systeeminnovatieve concepten te ontwikkelen die staan voor een duurzame oplossing (3 P's) van hardnekkige maatschappelijke problemen?
2. Is het gelukt om deze concepten tot een begin van uitvoering te brengen? In welke vormen is dat gelukt? Als dit niet het geval is geweest, wat waren daar dan de oorzaken van?
3. Is het zinvol om de focus op concepten in een mogelijk vervolgprogramma te handhaven?

4. Wat hebben we geleerd van de diverse aanpakvormen? Welke (al dan niet gewijzigde/aangepaste) aanpak zullen we in de toekomst hanteren?
5. Wat voor competenties (kennis, vaardigheden, houding) hebben innovatiemanagers/stafmensen InnovatieNetwerk nu precies nodig om processen richting systeeminnovaties te initiëren, in te richten en te begeleiden? Wat betekenen dit soort processen voor de competenties voor andere participerende partijen?

De meeste vragen zijn beantwoord en opgenomen in het evaluatie-rapport over InnovatieNetwerk dat in juni 2005 aan de Minister van LNV is aangeboden.

2. Projecten

Het werk binnen Lerende Netwerken is in 2005, net als in voorgaande jaren, opnieuw gericht geweest op drie soorten activiteiten: 1) het leren intern, 2) het leren met externen en 3) het in kaart brengen van de opbrengsten en de waardering van InnovatieNetwerk.

2.1. Intern leren

A. Monitoring- en evaluatieproject (MEP)

De UvA en SIOO hebben dit project uitgevoerd en zo goed als afgesloten. Het project heeft geleid tot gedetailleerde beschrijvingen over het verloop en de aanpak een aantal grote projecten van InnovatieNetwerk. Dit repertoire van aanpakken is vervolgens geanalyseerd op grond van ervaringen van vergelijkbare programma's en wetenschappelijke inzichten over systeeminnovaties en transities. Tevens is een overzicht ontstaan van de competenties die een aanjager van systeeminnovaties nodig heeft voor het aanjagen van grensverleggende vernieuwingen. De einduitkomsten van dit project zullen worden gepubliceerd in een publicatie die in het voorjaar van 2006 bij de uitgeverij Van Gorcum zal uitkomen.

Het doel van deze beschrijvingen en analyses was ten eerste om het leerproces over de te hanteren aanpak in projecten nauwkeuriger te richten. Ten tweede boden ze de mogelijkheid om na reflectie de aanpak op onderdelen aan te passen. Ten derde gaven ze de mogelijkheid om verschillende aanpakvormen met elkaar te vergelijken. De (tussen) uitkomsten van het onderzoek kwamen regelmatig terug in speciale leersessies voor de staf.

Uit het MEP-traject zijn drie belangrijke thema's naar boven gekomen, die InnovatieNetwerk in de aanpak verder kan ontwikkelen en versterken:

- a) het identificeren van systeeminnovaties;
- b) het interactief werken aan systeeminnovaties;

c) de verankering van systeeminnovatieve projecten. Deze aandachtspunten zullen, met de bijbehorende competenties die nodig zijn om de aanpak te verbeteren, in het nieuwe werkprogramma worden opgepakt.

B. Organisatie van themastaven

Het interne leerproces werd verder gevoed door zogenaamde themastaven die gemiddeld eens in de twee weken werden georganiseerd. In overleg met de staf bereidde de themacoördinator deze themastaven voor. In een aantal stond 'het leren van buiten' centraal. De andere themastaven werden gebruikt om te reflecteren op en te adviseren over specifieke projecten van collega's.

2.2. Leren met anderen

Netwerkmiddag "Grensverleggend vernieuwen"

In november 2005 werd als vervolg op de leerconferentie van november 2004 i.s.m. CCT en Mobilion een netwerkdag "grensverleggend vernieuwen" georganiseerd. Ook tijdens deze netwerkdag was het de bedoeling dat aanjagers van systeeminnovaties op grond van het uitwisselen van elkaars ervaringen leren over een nog betere aanpak om tot systeeminnovaties voor duurzame ontwikkeling te komen. Het was een geanimeerde middag, waarin vele deelnemers de nodige nieuwe contacten en kennis hebben opgedaan. De organisatoren hebben ook weer het nodige geleerd over hoe je zo'n netwerkdag moet voorbereiden en inrichten zodat het leerproces beter zal verlopen.

2.3. Opbrengsten en waardering in kaart

A. Rapportage over concepten

Begin 2005 zijn de 22 concepten van InnovatieNetwerk door de stafmedewerkers in de vorm van formats opnieuw beschreven. Deze beschrijvingen zijn integraal overgenomen in het evaluatierapport van InnovatieNetwerk.

B. Waarderings- en imago-onderzoek

Begin 2005 is door Synovate een tweede meting onder een deel van ons adressenbestand uitgevoerd. Net als de uitkomsten van de eerste meting leverde deze meting een positief kritisch beeld op over InnovatieNetwerk.

2.4. Onderzoeksprojecten

NRLO historische analyse

Met medefinanciering van de COS heeft InnovatieNetwerk een onderzoeksproject uitgezet over de rol die de NRLO in het verleden

heeft gespeeld, en vooral de ontwikkeling in die rol in relatie tot maatschappelijke ontwikkelingen. Tot op heden is er weinig aandacht geweest voor de specifieke positie, rol en dynamiek van intermediaire organisaties in wetenschap- en technologiebeleid. Aan de hand van casusbeschrijvingen wordt duidelijk wat de rol van de NRLO bij het landbouwkundig onderzoek is geweest, en wat daarbij de bepalende factoren zijn geweest. Over de voorlopige resultaten is een presentatie gegeven in de COS. Een eindpublicatie zal in de loop van 2006 verschijnen.

3.

Rapporten

- Voortgangsrapportage ‘Leerconferentie Grensverleggend vernieuwen. Alleen of samen leren?’ (januari 2005)

4.

Media

- De paradoxbenadering in het Nederlandse innovatiebeleid (Bestuurskunde, 31 december 2005)

5.

Lezingen/workshops

- Voordracht over rol en taak InnovatieNetwerk voor CWTI, Ger Vos, 18-10-2005, Den Haag
- Organisatie Workshop “Grensverleggend Vernieuwen” in samenwerking met CCT en Mobilion, Gertjan Fonk, 10-11-2005, Utrecht

Communicatie en Beeldvorming

I. Doel en ambitie

De ambitie bij communicatieve activiteiten is zodanig te communiceren dat:

- a) we als organisatie uitstralen wat we willen zijn: grensverleggende vernieuwers op het vlak van landbouw, voeding en groene ruimte;
- b) onze ideeën en concepten op een toegankelijke manier worden gepresenteerd, ook voor niet-ingewijden;
- c) onze naamsbekendheid wordt vergroot, zodat mensen met inspirerende ideeën of met plannen voor het in de praktijk brengen van concepten ons weten te vinden.

Het doel van InnovatieNetwerk is grensverleggende vernieuwingen binnen voedsel en groen mogelijk te maken door concepten te bedenken (en in de praktijk doen brengen) die als katalysator daarvan kunnen dienen. Om dit doel te bereiken is het van groot belang dat niet alleen (en zelfs niet vooral) op abstract niveau over ingewikkelde materie wordt gecommuniceerd, maar dat de activiteiten van InnovatieNetwerk toegankelijk worden gemaakt voor een breder publiek en als motiverend en stimulerend worden ervaren.

Effectieve communicatie is cruciaal voor InnovatieNetwerk. Onze organisatie moet het immers hebben van betrokkenheid en inzet van mensen uit allerlei partijen en gremia. Zij moeten (kunnen) begrijpen wat we doen en willen, ze moeten zich aangetrokken voelen tot onze organisatie en uitgedaagd worden om te participeren of over ons te berichten (in het geval van de media).

Op een aantal manieren probeert Innovatienetwerk haar communicatie

effectiever te maken. Door in een vroeg stadium van conceptontwikkeling meteen al communicatieve vragen stellen, zoveel mogelijk toegankelijke taal te gebruiken, aantrekkelijk beeldmateriaal te ontwikkelen (dat als kapstok dient om onze activiteiten aan op te hangen in het geheugen van mensen), door aanwezigheid in publieke media, door open het maatschappelijk debat te zoeken, en door resultaten op een verrassende manier te presenteren.

Communicatiedoelen, doelgroepen en voornaamste communicatiemiddelen

1. Bekendheid v.w.b. identiteit organisatie, expertises en inhoud van belangrijkste activiteiten

Doelgroep: sleutelfiguren voor InnovatieNetwerk, belangrijkste bestaande netwerkcontacten uit de vierhoek bedrijfsleven, overheid, maatschappelijke organisaties en wetenschap.

Middelen: nieuwsbrieven, flyers, website, rapporten, vrije publiciteit (artikelen in de pers, van en over ons), organisatiebrochure.

2. Naamsbekendheid en bekendheid met identiteit van de organisatie

Doelgroep: personen uit de vierhoek bedrijfsleven, overheid, maatschappelijke organisaties en wetenschap die betrokken zijn bij grensverleggende vernieuwingen in landbouw, voeding en groene ruimte, andere (potentiële) partners in ons netwerk, vakpers en (in mindere mate) landelijke pers.

Middelen: nieuwsbrieven, flyers, website, vrije publiciteit, persberichten, organisatiebrochure.

3. Publieke/maatschappelijke aandacht voor het werk van InnovatieNetwerk en het entameren van / deelnemen aan maatschappelijke discussie waar gewenst

Doelgroep: beleidsmakers, journalisten (met name landelijke media), algemeen publiek.

Middelen: vrije publiciteit, optredens in audiovisuele media (radio, tv), films, deelname aan publieke debatten.

2. Korte terugblik op belangrijkste activiteiten van 2005

- Het besluit is genomen de naam van InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster te verkorten tot 'InnovatieNetwerk' met als pay off 'Grensverleggend in Agro en Groen'. Er zijn veel mensen die deze naam in de dagelijkse praktijk al gebruikten, en de volledige naam leverde vaak praktische problemen op (onuitsprekelijk voor de media, maar soms ook voor mensen die namens de organisatie optreden). Hoewel de naam 'InnovatieNetwerk' aan meerdere organisaties is toegevoegd (bijvoorbeeld Syntens), is er geen andere organisatie die enkel deze naam als eigenaam draagt.

- Er is een begin gemaakt met een proces dat moet leiden tot een gefundeerd en goed nieuw logo, dat een langere periode meegaat, en dat past bij de nieuwe kortere naam.
- De vormgeving van de rapporten is ingrijpend veranderd. Deze is kleurrijk, gedurfd en divers: op iedere kaft is gekozen voor een combinatie van twee beelden (uit een set van 45) die het best passen bij de inhoud van het rapport. Per thema is gekozen voor een andere kleurencombinatie. Ook het binnenwerk is aangepast.
- De beeldbank is gerealiseerd en er is begonnen met de aanlevering van tekst en beeld door opdrachtaannemers met het oogmerk de beeldbank te stroomlijnen. In tegenstelling tot voorheen moeten beeld en tekst gescheiden aangeleverd worden. Dit voorkomt onnodig verlies van technische beeldkwaliteit, en levert beter bruikbaar beeld op voor de beeldbank, zodat medewerkers en de communicatie-medewerker erover kunnen beschikken bij hun activiteiten, zoals bijvoorbeeld lezingen.
- Er zijn twee zogenaamde top rapporten gemaakt, één over Agroparken en één over de algemene opbrengsten van InnovatieNetwerk. Deze komen ook in het Engels uit. Samen met de rapporten over Nieuwe Dorpen en Kas als Energiebron vormen deze top rapporten een fraaie weerslag van het werk van InnovatieNetwerk gedurende de eerste periode (2000-2005).

Andere activiteiten in 2005

De aandacht in de pers voor concepten van InnovatieNetwerk nam wederom toe. Er is sprake van meer dan een verdubbeling van het aantal persuitingen waarin resultaten van InnovatieNetwerk een rol spelen. Dit is deels het gevolg van het feit dat de resultaten van InnovatieNetwerk concretere vormen aannemen. Ook het gebruik van originele, goede namen voor de concepten speelt een positieve rol. Daarnaast zijn enkele persberichten verspreid en artikelen in kranten geplaatst, waardoor de bekendheid van InnovatieNetwerk en hetgeen het netwerk doet toegenomen is.

Financieel overzicht

Het beschikbare budget voor InnovatieNetwerk was in 2005 in totaal € 4,8 miljoen. Van dit budget is ongeveer 4,5 miljoen besteed. Daarmee is InnovatieNetwerk binnen het voor haar beschikbare budget gebleven. Het totale budget was als volgt opgebouwd. Apparaatsbudget (personeel en materieel) € 1,2 miljoen en Programmabudget € 3,6 miljoen.

	Beschikbaar budget 2005 (miljoen euro)	Realisatie uitgaven 2005 (miljoen euro)
<i>Apparaatsbudget:</i>		
<i>Personeel</i>	0,908	0,829
<i>Materieel</i>	0,308	0,459
<i>Totaal</i>	1,216	1,288
<i>Programmabudget</i>	3,602	3,220
<i>Totaal budget</i>	4,818	4,508

Toelichting

Apparaatsuitgaven

De totale apparaatskosten blijven niet binnen de begroting. Vooral de post Materieel valt hoger uit dan het beschikbare budget. Dit hangt samen met de extra kosten die gemaakt moeten worden nu InnovatieNetwerk niet meer in het hoofdgebouw van het Ministerie is gehuisvest. De materiële kosten betreffen vooral bureaunkosten, reiskosten en kosten in verband met de inhuur van diensten door derden (schoonmaak, ICT, post). De extra kosten betreffen ook de vervanging

van een secretaresse, die in 2005 ernstig ziek is geworden. Ook de kosten voor het bestuur worden onder materiële lasten geboekt. De personele kosten vallen lager uit dan het hiervoor beschikbare budget. Dat komt door de inkomsten die InnovatieNetwerk krijgt als gevolg van de detachering van drie medewerkers voor circa de helft van hun werktijd.

Programma-uitgaven (kasruimte)

Het voor programma's beschikbare budget van € 3,6 miljoen (inclusief projectbijdrage Sustainable Food Lab van de directie I&H van LNV) is in 2005 grotendeels besteed (€ 3,2 miljoen). Mede omdat een tekort op het apparaatsbudget werd verwacht, is uit voorzorg niet het gehele programmabudget opgemaakt.

Aanbestede projecten in 2006 (verplichtingenruimte)

In onderstaande tabel is de verdeling van de aanbestede projecten over de verschillende thema's aangegeven. Bij de begroting is eind 2004 uitgegaan van een toe te kennen bedrag van € 3,4 miljoen. Uiteindelijk bleek dit ruim € 3,55 miljoen te bedragen en met de projectbijdrage van I&H kwam het beschikbare budget op € 3,6 miljoen. Dit verklaart de verschillen tussen de kolommen 'Begroting' en 'Aanbesteding'. De overgebleven verplichtingenruimte bedraagt 354 k€.

Begroting en aanbestede projecten in 2005 per thema

Thema	Begroting (x 1.000 euro)	Aanbestede projecten (x 1.000 euro)
<i>Groene Ruimte</i>	900	1.043
<i>Transitie Duurzame Landbouw (incl. SIGN en Courage)</i>	1.450	1.369
<i>Voeding voor een Gezonde Samenleving</i>	360	319
<i>Lerende Netwerken</i>	140	140
<i>Communicatie en Beeldvorming</i>	225	308
<i>Themagebonden personele inzet en overige projecten</i> ⁵	325	69
<i>Totaal programmabudget</i>	3.400	3.248
<i>Uiteindelijk beschikbaar budget</i>	3.605	3.248
<i>Ruimte budget 'verplichtingen'</i>		354

⁵ De kosten voor de 'themagebonden personele inzet' zijn in de loop van het jaar geboekt naar de betreffende thema's.

Bijlage I: Samenstelling Bestuur per 1 januari 2006

Andriessen, Prof.mr. F.H.J.J.

Beaufort, Mw. Prof.dr. I. de

Boon, Ir.ing. H. de

Brand, Ir. A. van den

Cramer, Mw. Prof.dr. J. Cramer

Dijkhuizen, Prof.dr.ir. A.A.

Graeff, Ir. J.J. de

Jansen, Mr. G.J.

Kalden, Drs. C.J.

Kremers, Dr. J. (voorzitter)

Sangster, Dr. B.

Veenhof, Drs. A.H.A.

Vogelaar, J.C.P.

Vos, Dr. G. (secretaris)

Erasmus MC

Stichting Biologica

Universiteit Utrecht

Wageningen UR

Vereniging Natuurmonumenten

Prov. Overijssel

Min. LNV

Unilever plc

Kon. Wessanen nv

InnovatieNetwerk

Bijlage 2:

Samenstelling Bureau

per 1 januari 2006

medewerker:

Bree, Ing. P.G. (Paul) van
Beun, Ir. N.J. (Nico)

Brakel, H.J.C. (Henny) van
Fonk, Dr.ing. G. (Gertjan)

Hillebrand, Dr. J.H.A. (Hans)

Huizing, Dr. H.J. (Henk)
Hulshof, Drs. C.W.M. (Claudi)
Nieuwenhuijsen, M.A.M. (Marianne)
Oei, P.T. (Peter)

Oosten, Dr.ir. H.J. (Henk) van
Pieters-van Wageningen, D.P. (Erna)

Rutten, Ir. J.M. (Hans)
Schaik, Drs. C.M. (Charles) van
Vos, Dr. G. (Ger)

Wagemans, Dr.ir. M.C.H. (Mathieu)

Wilt, Dr.ir. J.G. (Jan) de

aandachtsgebied:

groene ruimte
groene ruimte, water, sociaal-
culturele aspecten
secretaresse
lerende netwerken, methoden,
financiën
groene ruimte, sociaal-culturele
aspecten
voeding
communicatie en PR
secretaresse (per 15-03-2006)
glastuinbouw
glastuinbouw
directiesecretaresse, traffic-
coördinator communicatie
algemene zaken, voeding
water
directeur
veelzijdig platteland,
institutionele aspecten
transitie duurzame landbouw

